

VLIK'as 1986–1992 m.: Lietuvos laisvinimo misija įvykdyta

Straipsnyje nušviečiama VLIK'o politinė veikla nuo Vienos konferencijos iki tol, kada ši organizacija, pasiekusi užsibrėžtą tikslą – atkurtą Lietuvos valstybę, – nusprendė nutraukti savo veiklą. Akcentuojamos VLIK'o pastangos suburti tautiečius į Lietuvos laisvinimo sąjūdį, palaikyti jame Lietuvos laisvės dvasią, įgyvendinti Kovo 11-osios Aktą ir sulaukti tarptautinio Lietuvos Respublikos pripažinimo.

ĮVADAS

Iš Madrido konferencijos tribūnos nuskambėjęs oficialus JAV patvirtinimas, kad suverenios Lietuvos, Latvijos ir Estijos Respublikos buvo neteisėtai užgrobtos, skatino laisvają lietuvių išeiviją pasinaudoti Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos (toliau – ESBK) procesu siekiant įgyvendinti lietuvių tautos lūkesčius atkurti laisvą ir nepriklausomą valstybę. Nagrinėjant Helsinkio akto principus, buvo susitelkta į tautų laisvę ir laisvą apsisprendimą, žmogaus teises ir laisves. Laisvajai lietuvių atsirado proga tarptautinėje plotmėje kelti Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo klausimą. Siekdami išlaikyti Ispanijos sostinėje pradėtą demonstracijų tradiciją, eilinės ESBK peržvalgos Vienoje proga Baltijos šalių išeiviai Austrijos sostinės centre surengė išpūdingą eiseną ir mitingą, kuriame plačiai paviešino

Baltijos šalių padėtį. Daugiau nei dvejus metus (prasidėjo 1986 m. lapkričio 4 d., o baigėsi 1989 m. sausio 19 d.) trukusi Vienos konferencija vyko laikotarpiu, kurį ženklino svarbios permainos vienoje iš didžiųjų valstybių – Sovietų Sąjungoje. Atsiliepdami į Michailo Gorbačiovo paskelbtą naujojo mąstymo politiką, Baltijos respublikose kūrėsi tautiniai judėjimai, pasiryžę prisidėti prie šių kraštų laisvinimo. Būtina pažymėti, kad už Lietuvos nepriklausomybę be išlygų pasisakė ir Lietuvos laisvės lyga (toliau – LLL), kurios veiklos ištakos siekė XX a. aštuuntojo dešimtmečio pabaigą.

JAV ir kitos Vakarų šalys į Baltijos kraštų laisvės siekį žvelgė atsargiai. Štai JAV prezidentas George'as Bushas tada jautėsi atsidūręs savotiškuose spąstuose „tarp troškimo paremti apsisprendimą ir realios padėties“ ir prisipažino: „Jeigu skatintume pokyčius [Baltijos šalyse. – J. B.], mūsų retorika, užuot padėjusi, galėtų sukelti nepalankią karinę reakciją ir sutrukdyti laisvės siekiui visoje Tarybų Sąjungoje.“¹

Vakaruose klostantis palankioms Lietuvai aplinkybėms, pagrindinės laisvosios lietuvių organizacijos – Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (toliau – VLIK), Amerikos lietuvių taryba (toliau – ALT) ir Pasaulio lietuvių bendruomenė (toliau – PLB) – toliau dirbo politinį darbą siekdamos atkurti Lietuvos valstybę. Labai svarbus aptariamo laikotarpio bruožas – mėginimas

koordinuoti visų lietuvių laisvės siekius. Viena reikšmingiausių to apraiškų tapo susitikimas Gotlande (Švedija), kur tautiečiai, atvykę iš šiaurės ir anapus geležinės uždangos, aiškiai ir vieningai deklaravo visų savo siekių kryptį į nepriklausomybę. 1990 m. kovo 11 d. Vilniuje paskelbtas aktas Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo iš esmės pakeitė ir užsienio lietuvių, veikiančių minėtose politinėse organizacijose, padėtį. Dabar jų veikla buvo kreipiama talkinimo Lietuvai linkme. Ji nenutrūko ir darėsi ypač svarbi, kai SSRS ėmė ekonomiškai ir politiškai spausti Lietuvą ir kai buvo siekiama tarptautinio mūsų valstybės pripažinimo. Tuomet buvo veikiami sunkiomis tiek Lietuvai, tiek kitoms Baltijos šalims aplinkybėmis, patiriant vis naujus SSRS siunčiamus išmėginimus.

Tačiau tik 1991 m. Maskvos pučo nesėkmė paskatino galutinį ir platų tarptautinį Lietuvos valstybės pripažinimą, o 1991 m. rugsėjo 10–spalio 4 d. įvykęs ESBK susitikimas Maskvoje buvo lemiamas ir patvirtino visateisę Baltijos šalių narystę Helsinkio procese. Šių įvykių fone VLIK'as, liudydamas, jog užsibrėžti tikslai yra įgyvendinti, paskelbė nutraukęs savo veiklą. Kitos užsienio lietuvių organizacijos, t. y. ALT ir PLB, pareiškė veiksiančios toliau ir kaip svarbiausią savo siekių punktą nurodė SSRS (vėliau – Rusijos) kariuomenės išvedimą iš Lietuvos.

Straipsnyje nušviečiama VLIK'o politinė veikla nuo Vienos konferencijos iki tol, kol buvo pasiektas užsibrėžtas tikslas – atkurta Lietuvos valstybė – ir nuspręsta nutraukti šios organizacijos veiklą. Akcentuojamos VLIK'o pastangos suburti visus tautiečius į Lietuvos laisvinimo sąjūdį, palaikyti Lietuvos laisvės dvasią, įgyvendinti Kovo 11-osios Aktą ir sulaukti tarptautinio atkurtos Lietuvos Respublikos pripažinimo.

Pirmuosius šios temos tyrimus straipsnio autorius 2002 m. paskelbė knygoje „Lietuvos laisvės byla Vakaruose 1975–1990“². Dėl

archyvinės medžiagos stygiaus tada buvo apsiribota vien Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) saugoma medžiaga, todėl Lietuvos laisvinimo darbai nagrinėti tik bendrojo aspektu. Pastaruoju metu Lietuvos centrinę valstybės archyvą (toliau – LCVA) papildė daug naujų dokumentų iš Lietuvos Respublikos pasiuntinybių ir konsulatų, veikusių Vakarų šalyse (f. 648, 656, 658), todėl atsirado galimybė Lietuvos laisvinimą išnagrinėti išsamiau.

Prie minėtų šaltinių dar priskirtina ilga-mečio VLIK'o vadovo dr. Kazio Bobelio ir dr. Jono Aničo knyga „VLIK (Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas) 1943–1992. Lietuvos laisvinimo darbų chronologija“³, kurioje nuosekliai atspindėti vienos pagrindinių laisvosios lietuvių politikos organizacijų veiklos faktai.

Atskirą šaltinių grupę sudaro nors ir fragmentiška, bet su tema susiję amžininkų ir politinių veikėjų straipsniai ir pasisakymai nagrinėjamo meto periodinėje išėjimo lietuvių spaudoje – „ELTOS informacijose“, „Laisvojoje Lietuvoje“, „Lietuvių balse“ ir „Tėviškės žiburiuose“. Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje esantys šių spaudinių rinkiniai dabar daug išsamesni, nei buvo 2002 m. autoriui rengiant minėtą knygą.

Lietuvių istoriografijoje tyrimai, skirti išimtinai VLIK'ui, vis dar yra retenybė. XX amžiuje organizacijos veikla nuodugniau atspindėta tik jos 40-mečiui skirtame apžvalginiam veikalui „Lietuva ir VLIK'as“. Tai knyga, atskleidžianti šios organizacijos susikūrimo aplinkybes ir parodanti svarbiausius nuveiktus darbus iki 1983 m. Mūsų amžiuje, 2008 m., pasirodžiusi J. Aničo knyga VLIK'o veiklą parodo per jo pirmininko dr. K. Bobelio politinę biografiją, t. y. nuo 1979 m.⁴ Šiuo straipsniu tikimasi papildyti nedažnų istorinių tyrimų, skirtų specialiai VLIK'ui, sąrašą.

1986–1990 M.: NEPRIKLAUSOMA LIETUVOS VALSTYBĖ BUS ATKURTA

1986 m. lapkričio 4 d. Vienoje prasidėjusią ESBK VLIK'as pasitiko sukviesdamas metinį seimą Europoje – Didžiosios Britanijos sostinėje. Tai buvo reikšmingas dviem aspektais įvykis: 1) po daugiau nei keturių dešimtmečių pertraukos VLIK'as, iki tol rengęs seimus įvairiuose JAV ir Kanados miestuose, sugrįžo į Europą; 2) Didžioji Britanija seimui rengti buvo pasirinkta neatsitiktinai. Nepaisydama SSRS protestų, nuo 1940 m. čia tebeveikė ir lietuvių tautos lūkesčius liudijo Lietuvos Respublikos diplomatinė atstovybė. Šis VLIK'os seimas, kuriam talkino Didžiosios Britanijos lietuvių sąjunga, vyko lapkričio 7–8 d. Londone, Lietuvių namuose. Jame buvo išklaustas VLIK'os pirmininko dr. K. Bobelio pranešimas, kuriame pabrėžta, kad „nuolatinė lietuvių tautos kova už laisvę vyksta kas dieną kultūrinėje, savitarpio pagalbos bei bendradarbiavimo ir politinėje srityse – okupuotoje Lietuvoje ir už jos ribų“⁵. VLIK'as, atsižvelgdamas į savo politinės veiklos gaires, numatė dvi darbų kryptis: 1) koordinuoti ir plėsti laisvosios lietuvių organizacijų politinę veiklą; 2) atstovauti Lietuvos laisvės reikalams tarptautiniu mastu. Veikdamas pirmąją linkmę, VLIK'as ne tik bendradarbiavo su kitomis išeivijos organizacijomis ir koordinavo jų veiklą, bet ir sėkmingai išplėtojo ryšius Šiaurės Amerikoje (JAV, Kanada), Pietų Amerikoje (Argentina, Brazilija, Venesuela) ir Australijoje. Europoje VLIK'as siekė tiesiogiai ir glaudžiai bendradarbiauti su Europos Parlamentu. Tai liudijo platų VLIK'os politinių veiksmų diapazoną, aprėpiantį visą demokratinį Vakarų pasaulį, o drauge reiškę, kad lietuvių tautos lūkesčiai iškeliama į tarptautinę plotmę. Sudėliojęs šiuos veiklos akcentus, VLIK'os vadovas K. Bobelis patikino, kad „kova už tautos laisvę ir savo valstybę nesikeičia“, ir pareiškė,

„kad ji yra nuolatinė, besąlyginė ir vedanti į pergalę“⁶. Pripažindamas „besitęsiantį lietuvių bendruomenės skilimą“, VLIK'as nenukrypo nuo pagrindinio išipareigojimo ir pareiškė siekias „visų lietuviškų veiksmų nuoširdaus susitarimo, vieningumo ir koordinuoto darbo“⁷. Taigi VLIK'as dar kartą nuosekliai patvirtino savo priedermę telkti Vakaruose Lietuvos laisvinimo sąjūdį. Londone vykusiame seime buvo pabrėžta, kad Lietuvos laisvinimo veiklą „vykdo pagrindinės mūsų organizacijos – VLIK'as, Lietuvių Bendruomenė ir ALTAS“. Priimtose seimo rezoliucijose iškelta „politinės diferenciacijos“ svarba, nes tai yra „natūralus reiškinys puoselėjant tikrąją demokratiją, paremtą žmogaus asmens orumu, pagarba ir laisve bei valstybiniu suverenumu“. Deklaruodamas, kad „politinės partijos yra Europos valstybinio gyvenimo realybė“, VLIK'as paragino laisvosios lietuvių politines partijas bendradarbiauti su atitinkamomis Europos partijomis. Tokie ryšiai turėjo padėti kelti Lietuvos laisvės bylą ir ją laimėti, nes „Lietuvos nepriklausomybė bus atkurta Jungtinės Europos ribose ir tai įvyks su kitų Europos valstybių pagalba“⁸. Ši rezoliucija neabejotinai rodė, kad VLIK'as žada plačiau veikti Europoje.

Padėtį, susiklosčiusią Sovietų Sąjungoje pasikeitus vadovybei, VLIK'as išvalgiai įvertino 1986 m. lapkričio 9 d. „Kreipimesi į brolius ir seses okupuotoje Lietuvoje“. Dokumente rašoma: „Sovietų Sąjunga yra sulaužiusi tūkstančius politinių, ekonominių ir humanitarinių sutarčių ir pasižadėjimų. Jos ūkis yra neapsakomai nualintas. Jai trūksta maisto ir užsienio valiutos būtiniausiam importui. Ši padėtis nepagerės. Generalinis sekretorius Gorbačiovas, kaip Chruščiovas, ieško naujų išeičių. Yra abejotina, kaip tai pavyks neatsisakius sovietinės diktatūros, nes valstybės našumas artimai rišasi su piliečių laisve.“ VLIK'os nuomone, Sovietų Sąjungoje

prognuozuoti pokyčiai: „Mes tikime, kad tvirta užsienio valstybių laikysena, ekonominės problemos Sovietijos viduje ir žmonių poreikių spaudimai gali net be ginkluoto spaudimo privesti Sovietų imperiją prie didelių pakaitų.“ Kartu su pokyčiais Sovietų Sąjungoje „keisis ir galimybės atgauti laisvę ir nepriklausomybę, jeigu jūs ir mes tam dirbsime su kitomis pavergtomis tautomis ir nepavargsime“⁹. Taigi VLIK'as, realistiškai vertindamas galimas SSRS permainas, anapus geležinės uždangos gyvenančiai tautai siuntė žinią, kad Lietuvos nepriklausomybės klausimas jokiū būdu nėra praradęs svarbos. Seimas dar kartą patvirtino įsipareigojimą „visomis progomis pasaulyje atstovauti ir skelbti Lietuvos valstybės ir jūsų, Lietuvos piliečių, skriaudas ir skundus tautiniais, religijos, žmogaus teisių, pagrindinių laisvių ir nuosavybės teisių reikalais“¹⁰.

Seimo simpoziume buvo diskutuojama, „kaip geriausiai konsoliduoti lietuvių politinę veiklą bendram Lietuvos laisvinimo darbui“. VLIK'as išryškino tris pagrindines Lietuvos laisvinimo kryptis: 1) keliant Lietuvos laisvės bylą efektyvu veikti per Europos valstybių partijas; 2) Europoje būtina įsteigti Pasaulio baltų santalkos (angl. *World Baltic Conference*, WBC) informacijos biurą, kuriame lietuviams atstovautų VLIK'as; 3) lietuvių išeivija „turi išeiti iš savo geto ribų“¹¹, t. y. veikti plačioje gyvenamų kraštų visuomenėje.

Į ESBK Vienos peržvalgos konferenciją Baltijos šalių išeiviai vyko sutelkę jėgas. Šiuo laikotarpiu VLIK'as pirmininkavo WBC. Jis nepamiršo savo priedermės Tėvynei ir Vienos konferencijoje dalyvaujančias delegacijas bei žiniasklaidą išsamiai supažindino su Lietuvos padėtimi. Tam buvo parengtas ir 20 tūkst. egz. tiražu išleistas informacinis leidinys „Lithuania – Lietuva“¹². Be to, VLIK'as pasirūpino, kad konferencijos atidarymo dieną Austrijos sostinės Šv. Stepono aikštėje

surengtas mitingas sutrauktų gausų būrį lietuvių iš viso pasaulio.

Dar prieš renginius Vienoje lietuvius telkė Londone vykusiame VLIK'o seime priimtos rezoliucijos. Jose pabrėžiama, kad visi planuojamų renginių dalyviai „patvirtina laisvojo pasaulio lietuvių nesugriaunamą pasiryžimą kovoti už Lietuvos išlaisvinimą iš Sovietų okupacijos“¹³.

Sėkmingai pasirodęs 1986 m. lapkritį Vienoje, tų pačių metų gruodžio 13 d. vykusiame valdybos posėdyje VLIK'as žengė toliau, kad įgyvendintų Londono seimo nutarimus. Buvo net ketinama įkurti atskirą VLIK'o informacijos biurą, bet šios minties atsisakyta ir nuspręsta taip veikti tik tada, jei „su latviais ir estais nebūtų susitarta“ dėl bendro Baltijos šalių išeivijos centro.

Siekiant toliau stiprinti Vakaruose Lietuvos laisvinimo sąjūdį buvo sumanyta susaukti laisvosios lietuvių politinių organizacijų konferenciją. Gavus PLB pritarimą, tuo tikslu buvo sudaryta komisija, susidedanti iš Liūto Griniaus, dr. Jono A. Stikloriaus ir Vlado Šoliūno. Tai žadėjo teigiamus poslinkius derinant VLIK'o ir kitų politinių organizacijų veiksmus¹⁴. Toliau rūpindamasis Lietuvos laisvinimo reikalų sklaida, VLIK'as parengė ir 1987 m. sausio mėn. išleido specialų „ELTOS informacijų“ numerį anglų kalba. Jame ir vėl pažymėta, kad Lietuvos, drauge ir kitų Vidurio ir Rytų Europos šalių, atsidūrusių už geležinės uždangos, „nelaimė tebėra ryškiausias Helsinkio Baigiamojo Akto pažeidimas“. Be to, šiame biuletenyje cituojami sovietų delegacijos, atvykusios su reformų ir atvirumo pažadais, pasisakymai, bylojantys, kad SSRS tebėra „ta pati, iš esmės nepasikeitusi“. Minimi ir „tariamo humoro ir teisuoliško pasipiktinimo“ kupini LSSR komunistinių propagandistų komentarai, iš kurių peršasi išvada, kad „taiką pavojun stato ne tautų pavergėjai ir gulagų kūrėjai, o tie, kurie smerkia imperializmą ir reikalauja

teisybės¹⁵. Taigi VLIK'as taikliai apibūdino šių LSSR „atstovų“, ištikimai tarnaujančių sovietams, teiginius ir ryžtingai juos atmetė.

Sėkmingas VLIK'o darbas Baltijos šalių išeivių junginyje WBC – 1987 m. sausio 28 d. Strasbūre priimta Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rezoliucija, smerkianti SSRS įvykdytą Baltijos valstybių aneksiją. VLIK'as, siekdamas suaktyvinti ESBK peržvalgos Vienoje svarstymus Lietuvai naudinga linkme, iš karto pasirūpino supažindinti su šiuo dokumentu JAV delegaciją¹⁶. 1987 m. Vasario 16-osios proga parengtame kreipimesi į laisvojo pasaulio lietuvius VLIK'as pakartojo savo pagrindinį siekį, sutampantį su dar 1944 m. vasario 16 d. jo paskelbtos deklaracijos¹⁷ pirmuoju teiginiu: „Lietuvių tautos laisvė ir Lietuvos valstybės nepriklausomybė yra tautos egzistencijos ir jos visokeriopos gerovės būtinoji sąlyga.“¹⁸ Šis tarptautinio masto laimėjimas sustiprino VLIK'o, o kartu giminiškų latvių ir estų organizacijų ryšius.

Dar glaudžiau darbuotis siekiant išlaisvinti Lietuvą ir kitas Baltijos šalis VLIK'ą skatino ne tik Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rezoliucija, bet ir oficialūs Vakarų šalių politikų raštai. Vasario 16-osios proga buvo gautas JAV nacionalinio demokratų komiteto pirmininko Paulio G. Kirko (jaunesniojo) pareiškimas. Jame visi amerikiečiai kviečiami „prisiminti Vasario 16 d. kaip Nepriklausomybės dieną“ ir raginama „baigti sovietų viešpatavimą Lietuvoje“. Didžioji Britanija, reaguodama į Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rezoliuciją Baltijos šalių klausimu, atsiuntė VLIK'ui savo Užsienio reikalų ministerijos atsišaukimą, kuriame sakoma, kad Didžiosios Britanijos delegatai Vienoje „iškėlė sovietų piktam naudojamą žmogaus teisių Sovietų Sąjungoje ir Pabaltijo kraštuose“¹⁹.

Laikydamasis dar 1966 m. Klivlande priimtų bendradarbiavimo su LSSR institu-

cijomis nuostatų, VLIK'as neigiamai atsiliepė apie sovietų siūlomus kultūrinius JAV ir SSRS mainus. 1987 m. vasario 28 d. VLIK'o valdybos posėdyje laisvoji lietuvija buvo paraginta aiškinti „tikrą Lietuvos padėtį ir sovietų siekius“, o kartu pasiūlyta atsisakyti kvietimo užmegzti ryšius JAV miestui Madisonui ir Vilniui²⁰.

Posėdyje buvo prisiminta, kad 1987 m. minimos 600-osios Lietuvos krikšto metinės. Tuo tikslu buvo sudaryta komisija, į kurią pakviesti dr. D. Krivickas, L. Grinius ir J. Vitėnas. Komisija buvo įpareigota pareikšti nuomonę dėl Vilniaus arkivyskupijos priklausymo Lietuvos bažnytinei provincijai²¹. Kaip žinome, šis klausimas buvo keltas jau aštuntajame dešimtmetyje, kai Romos popiežiumi tapo Jonas Paulius II. 1987 m. gegužės 1 d. VLIK'o valdyba išsakė savo požiūrį į Vilniaus arkivyskupijos klausimą²². Šiame pareiškime, kitaip nei 1984 ar 1985 m. seimo rezoliucijose, teigiama, kad Vilniaus arkivyskupijos dalis, dabar esanti Lietuvos teritorijoje, faktiškai yra atskirta nuo Lenkijos bažnytinės provincijos. Tačiau Vatikanas „nesiima pertvarkyti šios padėties“, nes, pasak VLIK'o, tai lemia tarptautinė padėtis – „dabartinės Rytinės Lietuvos sienos yra Maskvos vienašališkai nustatytos“. Kita vertus, pažymėta, kad Šventasis Sostas yra viena iš Vakarų valstybių, nepripažįstančių prievartinio Lietuvos įtraukimo į SSRS. Todėl „Vilniaus arkivyskupijos klausimo sprendimas reikštų Lietuvos aneksijos prie Sovietų Sąjungos pripažinimą“²³. VLIK'as pareiškė, kad „tikrai laisva Lietuva, o ne jos okupantas gali spręsti ją liečiančius klausimus“, todėl Vilniaus arkivyskupijos klausimo sprendimas dabartinėmis sąlygomis reikštų paramą Krekliui, kuris nuolat engė okupuotos Lietuvos katalikų bažnyčią ir įgyvendino „savo imperialistinius tikslus“²⁴.

Buvo suderinti oficialūs Lietuvos katalikų bažnyčios ir išeivijos požiūriai į krikšto datą:

atsisakyta 1251-ųjų, žyminčių Mindaugo krikštą, ir apsisotą prie 1387-ųjų, kai buvo pakrikštytas kraštas. Pagrindinė Lietuvos krikšto 600 metų jubiliejaus šventė vyko Romoje 1987 m. birželio 26–29 d. Joje dalyvavo ir VLIK'o pirmininkas dr. K. Bobelis. Jis įteikė Šventajam Sostui VLIK'o memorandumą, pabrėžiantį Lietuvos integravimosi į Europos krikščioniškąją bendruomenę svarbą. Ta pačia proga prisiminta dabartinė Lietuvos padėtis ir tai, kad sovietai atmetė popiežiaus prašymą apsilankyti Lietuvoje. Dokumento pabaigoje išreikšta padėka „už sovietų aneksijos nepripažinimą ir diplomatinį santykių su nepriklausomos Lietuvos atstovais išlaikymą“²⁵.

1987 m. VLIK'as vėl kėlė į viešumą nusiikalstamus 1939 m. Molotovo–Ribbentropo pakto padarinius ir, vykdydamas įsipareigojimus Lietuvai ir lietuvių tautai, 1987 m. rugpjūčio 14 d. paskelbė atsišaukimą. Dokumente, aptarus istorines Molotovo–Ribbentropo pakto pasirašymo aplinkybes, tvirtinama, kad „šis sovietų–nacių sąmokslas nulėmė Lietuvos likimą“ ir kad tai užfiksuota Keturiasdešimt penkių pabaltiečių memorandumė. Todėl, turint omenyje pastarąjį 1979 m. rugpjūčio 23 d. pasirašytą dokumentą, taip pat 1983 m. sausio 13 d. Europos Parlamento rezoliuciją, 1987 m. sausio 28 d. Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rezoliuciją ir 1985 m. liepos 26 d. Kopenhagoje įvykusį Baltijos tribunolą, reikalaujama, kad „nedelsiant SSRS atitaisytų tą didžiausią Lietuvai padarytą skriaudą“, nes tam esančios palankios aplinkybės. Vykdamas SSRS vadovo M. Gorbačiovo paskelbtą pertvarkos politiką, turėtų būti atvirai svarstomi ir Molotovo–Ribbentropo pakto padariniai²⁶.

Naujų impulsų laisvinti Lietuvą teikė ir VLIK'o metiniame seime, vykusiam 1987 m. spalio 9–10 d. Monrealyje, surengti svarstymai. Buvo susitelkta į dvi pagrindines temas: vicepirmininkas Vytautas Jokūbaitis aptarė

VLIK'o ir kitų išeivijos lietuvių organizacijų santykius, o dr. D. Krivickas nagrinėjo „Gorbačiovo politikos atgarsius“. Siekį laisvinti Lietuvą dar labiau sustiprino 1987 m. rudenį į Vakarų išstremtas ir seime apsilankęs disidentas dr. Vytautas Skuodis. Jis nušvietė padėtį okupuotoje Tėvynėje ir apibūdino to meto sovietų politiką. Po svarstymų priimtas pareiškimas atskleidė tarptautinę padėtį ir skatino energingiau kelti Lietuvos laisvės bylą. Dokumente atsargiai pripažįstama, kad „naujai pradėtoji Gorbačiovo politinio laisvinimo ir demokratinų principų įvedimo politika nors ir labai klastinga“, bet susijusi su okupuoto krašto gyvenimu ir „tautiniu judėjimu“²⁷. Pasidžiaugęs lietuvių „didvyriška kova už savo tautą ir valstybę“, VLIK'as aukštai įvertino 1987 m. rugpjūčio 23 d. Vilniuje vykusį mitingą, kuris pasmerkė „Ribbentropo–Molotovo paktą, pardavusį Lietuvą Sovietų Sąjungai“²⁸. Tvirtą patriotinį lietuvių tautos nusiteikimą ir siekius paliudijo ir seimo svečias V. Skuodis.

Tolesnes laisvinimo gaires nubrėžė penkios VLIK'o seimo rezoliucijos. Aptariant santykius su okupuota tauta, pareiškta, kad nors VLIK'as „pritaria lietuvių santykių puoselėjimui“, bet neturi būti „pažeistas kultūrinių ryšių plėtimu ar bet kuriais kitais motyvais aukščiausiasis tikslas – Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės atstatymas“²⁹. Atkreipdamas dėmesį į būtinybę ugdyti lietuvių tautinę sąmonę, VLIK'as teigė, kad Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės siekiai „turėtų reikštis ne tik politinėje veikloje, bet ir lituanistiniame švietime ar plačioje kultūrinėje veikloje“. Toliau seimas, pasisakydamas už politinės veiklos plėtrą Europoje, nusprendė tobulinti Baltijos informacijos biuro, pavaldaus WBC junginiui, darbą. Porą rezoliucijų pasiūlė VLIK'e veikiantys Mažosios Lietuvos ir Rytų Lietuvos rezistenciniai sąjūdžiai. Vienas punktų pritarė dar 1950 m. VLIK'o paskelbtam memorandumui Didžio-

sios Lietuvos ir Mažosios Lietuvos klausimu ir numatė, kad jo bus laikomasi, „kol abi Lietuvos dalys, ir Didžioji, ir Mažoji, vėl atgaus laisvę“. Kitame punkte VLIK'as, reikšdamas paramą Rytų Lietuvos rezistenciniam sąjūdžiui, pasisakė už „Vilniaus arkivyskupijos įteisintą Lietuvos bažnytinės provincijos ribose“. Kartu buvo padaryta išlyga, kad šis sąjūdis visiškai „pritaria valdybos nusistatymui“³⁰. Kreipimesi į lietuvius VLIK'as paminėjo ir 1939 m. sovietų ir nacių pakto padarinius, kurie sudarė sąlygas „pavergti keturiasdešimt aštuonis milijonus Suomijos, Estijos, Latvijos, Lietuvos, Lenkijos ir Besarabijos žmonių“. Todėl pertvarką ir viešumą skelbiantys sovietų vadovai raginami įrodyti, kad laikosi žmogaus teisių ir laisvių ir leidžia atkurti Baltijos valstybių nepriklausomybę. Dokumente rašoma, kad „Lietuva yra gyva, kad ji kas dieną reiškia savo valią būti laisva ir lygi laisvų Europos valstybių tarpe“, o kartu tvirtinama, kad Lietuvai nereikia referendumo apsispręsti dėl nepriklausomybės, nes ji neteisėtai pakliuvo į komunizmo vergiją³¹.

PALAIKYKIME LIETUVIŲ LAISVĖS DVASIA

Įpusėjus XX a. devintajam dešimtmečiui Rytuose ir Vakaruose buvo jaučiamos permainos, o SSRS skelbė „pasirengusi peržiūrėti užsienio politiką“³². VLIK'as nepraleido progos pasinaudoti intensyviu JAV ir SSRS dialogu, kuris reikėsi periodiniais šių dviejų didžiųjų valstybių vadovų susitikimais. Vienas tokių Ronaldo Reagano ir M. Gorbaciovo susitikimų vyko 1987 m. gruodžio 7–10 d. Vašingtone. Jam artėjant VLIK'as ėmėsi plačios akcijos, siekdamas priminti Amerikos visuomenei didžiąją neteisę – sovietų įvykdytą Baltijos šalių okupaciją. Jis pakvietė laisvąją lietuvių dalyvauti 1987 m. gruodžio 8 d. prie Baltųjų rūmų rengiamoje

išeivių iš Baltijos šalių demonstracijoje³³. Be to, laisvojo pasaulio lietuviai buvo paraginti siųsti JAV prezidentui protesto telegramas ir laiškus. VLIK'o telegramoje primenama, kad aukščiausiojo lygio JAV ir SSRS susitikimas vyks gruodžio 10-ąją, Žmogaus teisių dieną, todėl prašoma, „kad religinių, tautinių ir žmogaus teisių klausimai būtų ryškiai įtraukti į Jūsų viršūnių konferencijos pasitarimus“³⁴.

Ypatingi visiems lietuviams buvo 1988-ieji: Vasario 16-ąją sukako 70 metų, kai buvo paskelbtas Nepriklausomybės Aktas, teisiškai atkuriantis Lietuvos valstybę. Tai buvo paskutiniai metai, kai anapus geležinės uždangos esančioje Lietuvoje šią sukaktį buvo varžoma minėti. Nepaisydami sovietų gąsdinimų, tiek Vilniuje, tiek Kaune žmonės šia proga ne tik meldėsi, bet ir išėjo į gatves. Apie tai pranešė „ELTOS biuletenis“³⁵. Dar 1988 m. pradžioje VLIK'as, vertindamas okupuoto krašto padėtį, toliaregiškai pažymėjo, kad Sovietų Lietuvoje tebeviešpataujančios valdžios „arogantiškai skelbiamas didysis melas“ vertinant Vasario 16-osios reikšmę, kalbėjo, kad „valdžios brutalumas ir arogancija jau nebepajėgia nutildyti daugelio lietuvių, kurie viešai pasisako prieš savo Tėvynės baudžiamą“, ir tvirtino, jog nors Maskva teigia įgyvendinanti viešumo ir pertvarkos politiką, savo tautai pagrindinių teisių reikalaujantys lietuviai toliau persekiojami, terorizuojami ir rusinami, kartu „neatsisakyta galutinio tikslo išnaikinti religiją“³⁶.

Svarbios visiems lietuviams sukakties proga VLIK'as paskelbė pareiškimą. Jame iškelta 1918 m. atkurtos nepriklausomybės prasmė: „atstatyta valstybė leido Lietuvos tautos genijui atsiskleisti kuriant savo kultūrą, puoselėjant lietuvių kalbą <...>, stiprinant savo tradicijas“. Toliau pažymėta, kad SSRS neteisėtai prisijungė Lietuvą, o lietuvių tauta su tuo nesusitaikė. Tai VLIK'as pagrindė faktais – 1941 m. buvo sudaryta Lietuvos

laikinoji vyriausybė, iki 1952 m. vyko aktyvus ginkluotasis pasipriešinimas.

Likdamas ištikimas savo 1944 m. vasario 16 d. deklaracijai, VLIK'as pakartojo įsipareigojimą „neatmaidžiai kovoti dėl Lietuvos nepriklausomybės atstatymo“, skelbti „pasauliui sovietų vykdomą laisvės užgniaužimą“ Tėvynėje, viešinti ten dažnus religijos varžymo, žmogaus teisių pažeidinėjimo ir kitus faktus³⁷.

1988 m. Vasario 16-osios išvakarėse lietuviai sulaukė JAV prezidento R. Reagano proklamacijos, kurią paskelbti įpareigojo JAV Kongreso rezoliucija Nr. 39. Šios rezoliucijos priėmimą VLIK'as laikė savo sėkmingo darbo rezultatu. Proklamacija buvo paskelbta 1988 m. Vasario 16-ąją, Lietuvos valstybės atkūrimo dieną. Joje pažymima, kad „laisvės dvasia tebėra gyva tarp žygiuojančių Lietuvos sostinės Vilniaus ir Kauno gatvėmis. Laisvės dvasia gyva visuomet ir visur, kur ištikimi sūnūs ir dukterys prisimena savo palikimą ir savo aukščiausius idealus.“ „Nesulaužytos lietuvių laisvės dvasios simboliu“ šiame dokumente vadinama Nijolė Sadūnaitė, „kuriuos drąsus pasiaukojimas savo kraštui ir sąžinei tęsiasi iki šios dienos“³⁸.

Atsižvelgdamas į besikeičiančią padėtį, 1988 m. VLIK'as įsteigė dvi komisijas – Lietuvos sienų ir ryšių su okupuota Tėvyne klausimais. Pirmajai pavesta vadovauti dr. J. A. Stikloriui, o antrajai – Pilypui Naručiai³⁹.

Siekdamas tiesiogiai paliudyti lietuvių tautos lūkesčius ir suaktyvinti Lietuvos laisvinimo veiklą, VLIK'as finansiškai parėmė disidentą dr. V. Skuodžio kelionę į Europą. 1988 m. balandžio mėn. jis lankėsi Italijoje, kur pranešė apie religijos persekiojimą Lietuvoje, vėliau – Paryžiuje, kur susitiko su žiniasklaida, taip pat Strasbūre, kur buvo atvykęs į Europos Parlamentą. Paryžiuje surengtoje spaudos konferencijoje dalyvavo ne tik prancūzų, bet ir anglų, vokiečių spaudos

atstovų. Buvo diskutuojama tema „Reali politinių ir religinių teisių padėtis Lietuvoje „perestroikos“ laikais“⁴⁰. Reikšmingas ir V. Skuodžio balandžio 12–14 d. apsilankymas Europos Parlamente. Ten jis susitiko su Lietuvos bičiuliu, Europos Parlamento nariu dr. Otto von Habsburgu, Krikščionių demokratų frakcijos nare Elize Boot iš Olandijos ir liberalų frakcijos atstovu Brønlundu Nielsenu iš Danijos. V. Skuodis kaip Lietuvos Helsinkio grupės ir Lietuvos tikinčiųjų teisių gynimo komiteto narys paskelbė pranešimą Europos Parlamento ir Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos nariams. Jame reiškiamas padėka „pavergtos lietuvių tautos vardu“ už tai, kad „sovietų pavergtų Pabaltijo kraštų – Lietuvos, Latvijos ir Estijos – klausimai nėra pamiršti“, o sykiu patikinama, kad Baltijos kraštų disidentai – „tai sovietų pavergtų tautų parlamentarai“, įkvėpti savo tautų idealų. Pasak V. Skuodžio, šiuos žodžius įtvirtina „1987–1988 metų politiniai ir tautiniai įvykiai“⁴¹, rodantys, kad tie kraštai nesusitaikė su prijungimu prie SSRS. Taip pat V. Skuodis apsilankė Vienoje, kur susitiko su ESBK delegatais, ir Hiutenfelde, kur pabendraavo su Vasario 16-osios gimnazijos auklėtiniais ir pedagogais.

Artėjant 1988 m. gegužės mėn. JAV ir SSRS viršūnių susitikimui Maskvoje, VLIK'as memorandumu kreipėsi į JAV prezidentą R. Reaganą. Dokumente buvo prašoma susitikime su SSRS vadovu M. Gorbačiovu kelti „Pabaltijo tautų laisvės ir suverenumo atstatymo klausimus“. Priminus Lietuvos ir SSRS taikos ir nepuolimo sutartis, lemtingąjį „Hitlerio–Stalino paktą“ ir Europos Parlamento rezoliucijas, buvo pabrėžta, kad „sovietinė agresija prieš Lietuvą yra dar neatitaisytas tarptautinės teisės pažeidimas“ ir kad ši „aneksavimo problema reikalauja sprendimo“⁴².

Maskvos „naujojo mąstymo politika“ 1988 m. pasiekė ir Lietuvą. Tai paskatino

lietuvių tautą, prikeltą intelektualų, burtis į visuomeninį judėjimą – Lietuvos persitvarkymo sąjūdį (toliau – LPS), kuris pamažu ėmėsi svarstyti ir nepriklausomybės atgavimo klausimą⁴³. VLIK'as operatyviai reagavo į pokyčius okupuotoje Tėvynėje ir išreiškė savo požiūrį į juos 1988 m. liepos 14 d. pareiškime. Jame rašoma, kad „[p]askutinės demonstracijos Vilniuje jau sutraukė šimtus tūkstančių žmonių, kurie pasisakė už tautinių ir religinių laisvių bei šalies suverenumo atstatymą“, primenama, kad Lietuvoje kilusį tautinį ir religinį judėjimą plačiai nušviečia pasaulio spauda⁴⁴, atskleidžiama, kad aktyvūs lietuvių disidentai N. Sadūnaitė ir Antanas Terleckas buvo pakviesti dalyvauti 1988 m. gegužės 30 d. Maskvoje surengtame JAV prezidento R. Reagano priėmime. Palankiais Lietuvos laisvės bylai ženklais pranešime laikomas Jono Pauliaus II sprendimas pakelti į kardinolus lietuvių vyskupą Vincentą Sladkevičių ir Europos Parlamento rezoliucijos Baltijos šalių klausimu. VLIK'as pakvietė laisvąją lietuvią remti „šią kovą dėl laisvės ir nepriklausomybės atgavimo“, o kartu perspėjo: „<...> mes turime būti ypač atsargūs savo žodžiuose bei veikloje.“⁴⁵

VLIK'as nepraleido progos padėkoti popiežiui už lietuvių vyskupo V. Sladkevičiaus paskyrimą kardinolu. 1988 m. birželio 23 d. laiške Jonui Pauliui II rašoma, kad „Lietuvos katalikų bažnyčia yra simbolis tautinio pasipriešinimo visiems bandymams primesti sovietų sistemą, ateizmą, religinę priespaudą bei įvykdytą genocidą“, ir tikima, kad kardinolas V. Sladkevičius „bus lietuvių dvasinis vadovas ir švyturys mūsų kovoje prieš Lietuvos pavergėją“⁴⁶.

Okupuotame krašte tvirtėjančias LPS pozicijas laisvoji lietuvių iš pradžių vertino atsargiai. LPS steigiamasis suvažiavimas, vykęs 1988 m. spalio 22–23 d. Vilniuje, VLIK'o nuomone, išryškino dvi tendencijas: „Viena – stipresnė – buvo išreikšta Lietuvos oku-

pacijos pasmerkimu, tikro savarankiškumo reikalavimu ir radikalia pačios santvarkos ir jos ideologijos kritika. Antroji – tai bandymas Sąjūdžio veiklą ir tautinio atgimimo srautą nukreipti į saugius lenininius kanalus.“⁴⁷ Matant Sąjūdžio palankumą Maskvai (turima omenyje LPS suvažiavimo telegrama SSRS vadovui M. Gorbačioviui), manyta, „kad tokios telegramos ir pareiškimai šią dieną yra neišvengiama kaina, mokama už didelę konkrečią pažangą plečiant Lietuvos savarankiškumą“⁴⁸.

Permainos sovietų valdomoje Lietuvoje, švelnėjanti tarptautinė padėtis nulėmė ir 1988 m. VLIK'o seimo nuotaikas. Šis tradicinis metinis renginys, vykęs lapkričio 11–13 d. Bostone, nagrinėjo pokyčius Lietuvoje ir tautiečių, gyvenančių Tėvynėje, bei laisvosios lietuvių ryšius. Stebėdamas „su atsargumu ir viltimi permainas“ ir „kilusį tautinį judėjimą pavergtoje Lietuvoje“, VLIK'as priimtose rezoliucijose išsipareigojo siekti, kad visi politiniai veiksniai derintų veiklą, pritarė „besiplečiančių ryšių su okupuotos Lietuvos lietuviams palaikymui“ ir skatino prisidėti gelbstint Lietuvą iš ekologinės krizės⁴⁹.

Einamojo meto ypatingumą patvirtino 45 metus veikiančio VLIK'o seime 1988 m. lapkričio 13 d. priimta deklaracija. Joje išryškinti Helsinkio baigiamajame akte suformuluoti tarptautinio bendradarbiavimo principai, Vakarų demokratinių valstybių puoselėjamos politinės, religinės, žmogaus ir tautų apsisprendimo laisvės, pradedančios „pamažu laužti geležinę uždangą, skyrusių Rytų ir Vakarų valstybes, Rytų ir Vakarų kultūras, skirtingus žmonių gyvenimo lygius“. Viltinai žvelgiant į prasidėjusį „didingą lietuvių tautos prisikėlimą“ skelbiama: „Lietuva yra reikalinga kiekvieno lietuvių – lietuvių tautos talkos ir pagalbos“⁵⁰. Dokumente patvirtintas aiškus lietuvių tautos siekis – „Nepriklausomos Lietuvos atstatymas“, „pareikalaujant

Sovietų Sąjungos kariuomenės ir milicijos dalinių pasitraukimo iš Lietuvos teritorijos“. Taigi VLIK'as, siekdamas užkirsti kelią sprendimams, teikiantiems tautai „dalimis laisvės ar suverenitetus“⁵¹, šiuo dokumentu dar kartą paliudijo ištikimybę įsipareigojimams, suformuluotiems 1944 m. vasario 16 d. deklaracijoje.

Spartūs pokyčiai Tėvynėje skatino kiekvieną iš ten ateinančią žinią panaudoti laisvinimo reikalui. 1988 m. gruodžio 3 d. LLL kreipėsi į VLIK'ą dokumentu, pasisakančiu prieš Vakarų nuomonę remti M. Gorbačiovą „kaip vienintelį TSRS politiką“, siekiantį išsaugoti nedalomą imperiją. Jame pabrėžiama, jog šią mintį perša Vakarų žiniasklaida, kuri vadovaujasi „kapitalistinių monopolijų interesais“ ir „nesiliauja tikinusi pavergtąsias estų, latvių ir lietuvių tautas, kad joms paties likimo lemta vienintelė galimybė – dar bent 50 metų nešti okupacinį jungą. To reikalauja ir pačių pavergtųjų interesai.“ LLL nurodė ir tokio samprotavimo priežastį – esą „Vakarų pramonininkai laiko Tarybų Sąjungą žaliavos rezervu ir neribota pramonės produkcijos rinka.“⁵² Kreipiantis į VLIK'ą buvo tikimasi, kad jis paragins JAV prezidentą susitikimo su SSRS vadovu darbotvarkėje išlaikyti Lietuvos klausimą. Vadovaujantis mintimi, „kad negali būti laisva tauta, abejingai žiūrinti į pavergtųjų likimą“, reiškiamas viltis, kad „pasaulio tautos nepaliks mūsų vienų kovoje už lietuvių tautos laisvę ir Lietuvos nepriklausomybę“⁵³.

Dar prieš gaudamas šį LLL kreipimąsi, VLIK'as 1988 m. lapkričio 20 d. paskelbė atsisaukimą, kuriame apgailestavo, kad „Maskva visai nenori skaitytis su pabaltiečių pageidavimais ir laisvės siekimais“⁵⁴. Kaip tai patvirtinantis, buvo pateiktas faktas, kad su Kremliumi susiję komunistai neleido LSSR Aukščiausiosios Tarybos sesijai paremti Estijos SSR Aukščiausiosios Tarybos paskelbto suverenumo nutarimo. Be to, priminta, kad

1988 m. lapkričio 19–20 d. Rygoje vykusiame Estijos nepriklausomybės partijos, Latvijos nepriklausomybės judėjimo ir LLL pasitarime buvo iškeltas sovietų karinių dalinių išvedimo iš Estijos, Latvijos ir Lietuvos klausimas. VLIK'as, palaikydamas šią poziciją, pakvietė „viso pasaulio lietuvius tuoj pat reaguoti į mūsų tautos tebesitęsiančią sprespaudą ir tautos teisių laužymą“. Laisvoji lietuvija paraginta kreiptis į savo šalių prezidentus, kad „jie paveiktų M. Gorbačiovą pradėti sovietų kariuomenės dalinių atitraukimą iš pavergtų Pabaltijo kraštų“⁵⁵.

Artėjant eiliniam JAV ir SSRS viršūnių susitikimui, VLIK'o pirmininkas K. Bobelis 1988 m. gruodžio 2 d. kreipėsi laišku į JAV prezidentą R. Reaganą, prašydamas „imtis aktyvaus vaidmens atstatant Lietuvos, Latvijos ir Estijos suverenumą ir nepriklausomybę“ ir pažymėdamas, kad teikti tokį prašymą paskatino masiniai Baltijos šalių sąjūdžiai, reikalaujantys „visiško suverenumo“⁵⁶. Minėtąjį LLL kreipimąsi 1988 m. gruodžio 5 d. VLIK'as nusiuntė į Baltuosius rūmus, o kartu priminė ir reikalavimą išvesti iš Lietuvos sovietų karines pajėgas⁵⁷. Pažymėtina, kad tokį pat reikalavimą pats VLIK'as kėlė dar septintajame ir aštuntajame dešimtmetyje.

Baigiantis 1988-iesiems VLIK'as išnagrinėjo nederamą Baltiečių biuro Europoje veiklą ir paskelbė pranešimą. Jame pasisakoma prieš Algio Klimaičio, kuris Europos Parlamente atstovavo VLIK'ui, o drauge ir WBC, poziciją, išreikštą dokumento Estijos, Latvijos ir Lietuvos klausimu projekte. Jame buvo atsiradę punktai, peršantys Baltijos kraštams suverenitetą sovietinių respublikų konfederacijoje. VLIK'as pareiškė atsiribojantis nuo teikiamo dokumento projekto ir 1989 m. sausio 1 d. atšaukiantis A. Klimaitį iš savo atstovo Europos Parlamente pareigų⁵⁸. Pasitelkęs kitus išeivių iš Baltijos šalių atstovus, VLIK'as ryžtingai siekė, kad Europos Parlamentas priimtų rezoliuciją, remiančią

Baltijos šalių nepriklausomybę. Susidariusi padėtis buvo apsvaistyta 1989 m. sausio 21 d. VLIK'o valdybos posėdyje. Jame pasisakyta už siūlomą Europos Parlamento rezoliuciją⁵⁹.

1989-ieji buvo svarbūs ir tuo, kad Lietuvoje pirmą kartą netrukdomai paminėta Vasario 16-oji. Ta proga VLIK'as paskelbė kreipimąsi, kuriame pasidžiaugė „okupuotoje Lietuvoje vykstančiu tautiniu visų lietuvių atgimimu, laisvėjimu, pažanga“ ir priminė nekintamą tautos tikslą – nepriklausomos Lietuvos siekį⁶⁰.

VLIK'as operatyviai reagavo į Lietuvoje vykstančius pokyčius. Gavęs žinią, kad 1989 m. gegužės 18 d. LSSR Aukščiausioji Taryba paskelbė suverenumo deklaraciją, pirmininkas K. Bobelis išsiuntinėjo telegramas šioms Vakarų šalių lyderiams: JAV prezidentui G. Bushui, Didžiosios Britanijos ministrei pirmininkei Margaretai Thatcher, Prancūzijos prezidentui François Mitterrand'ui ir Vokietijos Federacinės Respublikos kancleriui Helmutui Kohliui. Jose pažymima, kad „okupuotoje Lietuvoje vyksta dramatiški įvykiai, susiję su suverenumo ir nepriklausomybės atstatymu“, prašoma Vakarų demokratinių šalių paramos ir raginama „viešai pareikšti, kad jūs remiate Lietuvos nepriklausomybės siekį“⁶¹. Tikintis, kad Lietuvos reikalas bus palaikytas, VLIK'o vardu buvo nusiųsta telegrama ir JAV valstybės sekretoriui Jamesui Bakeriui.

Toliau plėtojant Helsinkio procesą, 1989 m. gegužės 30 d. Paryžiuje buvo surengta ESBK peržvalgos konferencija „Žmogiškoji dimensija“, skirta žmogaus teisių klausimams. Kaip nevyriausybinė organizacija joje dalyvavo ir VLIK'as, atstovaujamas pirmininko dr. K. Bobelio ir Jono Bobelio. Šiam tarptautiniam forumui buvo parengta dr. D. Krivicko redaguota memorandumų knyga, į kurią įtraukti Lietuvos padėti atspindintys dokumentai. Atvykę į Paryžių, VLIK'o atstovai šį dokumentų rinkinį įteikė visoms ESBK

šalims narėms, tarp jų ir SSRS. SSRS delegacijos pirmininkas ambasadorius Jurijus Kašliavas „išklause VLIK'o pirmininko jam įteiktų dokumentų apibūdinimą, priėmė juos ir paminėjo, kad pabaltiečiai yra darbštūs ir gabūs žmonės“⁶². Šie žodžiai labai kontrastavo su sovietų pareigūnų reakcija ankstesnėse ESBK peržvalgos konferencijose, ir VLIK'as tai įvertino kaip „naują Sovietų Sąjungos profilį“.

LIETUVAI LAISVINTI VIENYKIME VISUS LIETUVIUS

Siekdamas kuo geriau pasinaudoti Helsinkio susitarimu, artinantis 1991 m. ESBK peržvalgai Maskvoje, VLIK'as parengė naują pareiškimą. Šiame 1989 m. liepos 18 d. JAV CSCE (liet. – ESBK) įteiktame dokumente rašoma, kad Helsinkio peržvalgos konferencijose būtina kelti Lietuvos, Latvijos ir Estijos okupacijos klausimą, kartu pažymima, kad tikimasi atitinkamo JAV atsako į kokybinius pokyčius šiose šalyse, nes „Pabaltijo tautų negalima laikyti dabartinio *status quo* dalimi“⁶³. Be to, VLIK'o pirmininkas K. Bobelis paragino JAV „neleisti [Sovietų Sąjungai. – J. B.] <...> vengti klausimų apie dabartinę padėtį“⁶⁴ ir reikalauti iš sovietų delegacijos konkretnių atsakymų, o kartu išreiškė viltį, kad VLIK'as kaip nevyriausybinė organizacija galės dalyvauti Maskvoje vykiančioje ESBK peržvalgos konferencijoje.

1989 m. liepos 30–rugpjūčio 6 d. Gotlande vykusioje Europos lietuvių studijų savaitėje susitikus laisvosios lietuvių ir okupuoto krašto atstovams, VLIK'as keitė požiūrį į Lietuvos komunistus. K. Bobelis, kalbėdamas apie būdus pasiekti nepriklausomybę, švelnino savo požiūrį ir pakvietė „įjungti visus lietuvius, neišskiriant nei partijos narių“. Anot tame pat susitikime dalyvavusio Lietuvos komunistų partijos Centro komi-

teto Ideologijos skyriaus vedėjo Justo Vinco Paleckio, VLIK'o pirmininkas pažymėjo: „LKP yra pagrindinis įrankis eventualiai nepriklausomybės atstatymui – kaip LKP pristatysianti Lietuvos bylą Kremliuje, taip ji ir turėtų judėti pirmyn.“⁶⁵ Kita vertus, J. V. Paleckis patikino K. Bobelį, kad „LKP norėtų dalyvauti VLIK'e ir veikti Lietuvos išlaisvinimo darbe“⁶⁶. Todėl, kai 1989 m. gruodžio 19–20 d. LKP priėmė sprendimą tapti savarankiška partija, VLIK'o pirmininkas pasveikino šį žingsnį. Oficialiame rašte LKP vadovui Algirdui Mykolui Brazauskui išsakyti sveikinimo žodžiai visai partijai, „atsiskyrusiai nuo Maskvos internacionalinio-politinio diktato, priėmusiai skirtingų ideologinių ir politinių partijų demokratinių bendradarbiavimą ir viešai įsipareigojusiai į didįjį mūsų aukščiausio troškimo vykdymą – nepriklausomos, demokratinės Lietuvos valstybės atstatymą“⁶⁷.

Minėdamas Molotovo–Ribbentropo pakto 50-metį, VLIK'as paskelbė atsišaukimą anglų kalba, kurį nusiuntė JAV administracijai, įtakingiems įvairių organizacijų atstovams ir žiniasklaidai⁶⁸. VLIK'as neliko nuošaly ir kai Baltijos respublikų žmonės sustojo į Baltijos kelią ir gyva grandine sujungė Vilnių, Rygą ir Taliną. Šį didelio tarptautinio atgarsio sulaukusį renginį pasmerkė SSRS valdžia. Į tai reaguodamas VLIK'o pirmininkas K. Bobelis 1989 m. rugpjūčio 30 d. paskelbė pareiškimą. Jame pareikalauta, kad SSKP CK liautųsi grasinti „okupuotos Lietuvos vyriausybei, laisvės siekiantiems judėjimams“, netrukdytų „iškovoti Lietuvai nepriklausomybės ir atsiskyrimo nuo Sovietų Sąjungos“⁶⁹. Kartu VLIK'as atmetė tvirtinimus, „kad dabartinė padėtis okupuotoje Lietuvoje nėra Hitlerio–Stalino pakto pasekmė“. Taip pat buvo prisiminta Vakarų šalių pozicija, Europos Parlamento rezoliucijos, ESBK Baigiamojo akto principai ir šešių mln. Baltijos šalių gyventojų požiūris šiuo klausimu. VLIK'as

pripažino turįs „rezervuotą poziciją“ į permainas Lietuvoje, bet vadovavosi mintimi, kad „[g]eriausias klausimų sprendimas yra dialogas, pasikalbėjimas, pasitarimas“⁷⁰, ir pasisakė už tiesioginį ryšį su Lietuva.

Bendradarbiavimo su okupuota Tėvyne žyme buvo paženklintas ir metinis VLIK'o seimas, kuris 1989 m. lapkričio 3–5 d. vyko Baltimorėje. Jame dalyvavo gausus būrys svečių iš Lietuvos: LPS Seimo Tarybos narys Antanas Buračas, LLL vadovas A. Terleckas, Lietuvos Helsinkio grupės narys, Lietuvos krikščionių demokratų partijos atstovas Viktoras Petkus, Lietuvos demokratų partijos atstovas Jonas Mugevičius ir buvęs Lietuvos laisvės kovų sąjūdžio dalyvis Povilas Pečiulaitis.

Svečių pasisakymai padėjo geriau suprasti politinę okupuoto krašto padėtį. Iš jų išsiskyrė LLL vadovo A. Terlecko vertinimas, kad „sąjūdis kaip „perestroikos“ politikos padarinys dažnai trukdo besąlyginiam laisvinimo darbui“⁷¹. Ypač smarkių ginčų kilo svarstant, ar reikia referendumo tautai apsispręsti dėl nepriklausomybės. Tokiai nuomonei pritarė LPS. Dar vykstant VLIK'o seimui atėjo žinia, kad sovietinė Lietuvos valdžia pasisako už laisvus rinkimus. Tačiau kiti atstovai buvo labiau linkę palaikyti LLL nuomonę, kad „lietuvių tauta jau sykį 1918 m. legaliai apsisprendė už nepriklausomybę ir tas sprendimas tebegalioja ir šiandien“⁷². Šio ir kitų svarstymų rezultatai atsispindėjo VLIK'o seimo rezoliucijose.

Referendumo klausimu VLIK'as netgi suformulavo atskirą rezoliuciją, kurioje pritarė nuomonei, kad „Lietuva yra apsisprendusi būti laisva ir nepriklausoma 1918 m. vasario 16 d. deklaracijoje“⁷³. Toks požiūris VLIK'ui nebuvo naujas – jis suformuluotas dar aštuntojo dešimtmečio pradžioje. Toliau VLIK'as pažymėjo, kad 1940 m. Lietuva buvo neteisėtai inkorporuota į SSRS ir kad „dauguma Vakarų pasaulio valstybių nepripažįsta šio jungimo teisėtu“⁷⁴. VLIK'as teigė, kad jeigu,

remiantis ESBK Baigiamojo akto principais, būtų rengiamas referendumas, turėtų būti „garantuota akcijos ir balsavimo laisvė“. Todėl Lietuvoje dislokuota sovietinė kariuomenė kliudytų laisviems rinkimams. VLIK'as padarė išvadą, kad „Lietuvoje turėtų būti taikomi bendrieji rinkimų laisvės principai, pripažinti Vakarų demokratiškas valstybių“⁷⁵.

Dar vienoje rezoliucijoje, pabrėždamas vienybės svarbą laisvinant Lietuvą, VLIK'as atkreipė dėmesį į „atsiribojimą nuo skaldymo“, kurio griebiasi „sovietų įkvėpti ir diriguojami veiksniai, siekiantys sukelti neramumus, padidinti įtampą“. Tokie veiksmai „yra nukreipti prieš Lietuvos valstybės teritorinį integralumą“⁷⁶. Visi Lietuvos gyventojai, „nepaisant tautinės kilmės“, pakviesti prisidėti prie laisvos ir nepriklausomos valstybės atkūrimo. VLIK'as išreiškė požiūrį ir į Vakarų valstybių paramą Sovietų Sąjungai. Jo nuomone, Vakarų parama tikslinga „tik tuo atveju, jei tai pagreitintų demokratijos vyksmą Sovietų Sąjungoje“⁷⁷.

Be to, VLIK'o seimas, dėkodamas JAV už vykdomą Lietuvos inkorporavimo į SSRS nepripažinimo politiką, prašė JAV prezidentą G. Bushą „kelti Pabaltijo valstybių klausimą visuose tarptautiniuose forumuose“⁷⁸. Reikšmingas ir šio VLIK'o seimo pareiškimas, vertinantis Lietuvos ekonominę, socialinę ir politinę padėtį ir informuojantis apie tai okupuoto krašto atstovus. Pažymėtina, jog pirmas šio dokumento punktas atkakliai atkartojo 1944 m. vasario 16 d. deklaracijos nuostatą, kad „lietuvių tautos laisvė ir Lietuvos valstybės nepriklausomybė yra tautos egzistencijos ir jos visokeriopos gerovės būtina sąlyga“⁷⁹.

Vis sparčiau keičiantis padėčiai Rytų Europoje ir griuvus Berlyno sienai VLIK'as 1989 m. lapkričio 17 d. paskelbė dar vieną pareiškimą, kuriame deklaravo bendras „pavergtos Lietuvos ir laisvojo pasaulio“ pastangas „siekti galutinio nepriklausomos

Lietuvos valstybės atstatymo“⁸⁰. Jis ir vėl pakvietė visus lietuvius, „net tautiniai atgimusius, laiku susipratusius, nuo Maskvos diktato norinčius atsisakyti komunistus“, dėtis prie Lietuvos laisvinimo⁸¹, o kartu pažymėjo, kad vėl turėtų pradėti galioti iki sovietų aneksijos veikusi Lietuvos Konstitucija, „sukurta pagal Vakarų valstybių priimtus demokratiškus visuomeninius principus“. Kadangi „Lietuvos valstybės egzistavimas tėra laikinai pertrauktas Hitlerio–Stalino paktų ir jo tebesitęsiančių pasekmių“⁸², būtina kuo greičiau panaikinti šio gėdingo dokumento padarinius. VLIK'o pirmininkas šiame pareiškime atmetė Sovietų Sąjungos vadovo M. Gorbačiovo 1989 m. lapkričio 12 d. „Pravdoje“ paskelbtą reikalavimą, „kad Pabaltijo valstybės nustotų kalbėti apie bet kokią laisvę“. VLIK'o nuomone, „tai yra grubus kišimasis į jam nepriklausančios, okupuotos respublikos vidaus reikalus“⁸³. Tokia SSRS pozicija neigia deklaruojamas viešumo ir demokratines reformas.

Artėjant JAV ir SSRS aukščiausiojo lygio susitikimui, vyksiančiam 1989 m. gruodžio 2–3 d., VLIK'as vėl kreipėsi į prezidentą G. Bushą prašydamas atsižvelgti į Lietuvos, Latvijos ir Estijos žmonių viltis ir paremti jų laisvės ir nepriklausomybės kovą⁸⁴. Panašų laišką 1989 m. lapkričio 21 d. VLIK'as nusiuntė popiežiui Jonui Pauliui II, kurį su istoriniu vizitu rengėsi aplankyti M. Gorbačiovas. Šiame dokumente primenami Josifo Stalino valdžios žiaurumai, tikimasi, kad Lietuvoje bus liautasi persekioti Romos katalikus, ir reiškiamas viltis, kad susitikime bus keliamas ir Lietuvos nepriklausomybės klausimas⁸⁵.

Skubią telegramą VLIK'as nusiuntė G. Bushui ir 1990 m. sausio 11 d., prieš pat M. Gorbačioviui atvykstant į Vilnių. Joje prašoma perduoti M. Gorbačioviui tokį reikalavimą: „<...> palikite Lietuvą ir jos žmones jiems patiems. Leiskite jiems laisvai pasirinkti savo pačių likimą.“⁸⁶

1990 m. pradžioje VLIK'o pirmininkas K. Bobelis kreipėsi į pasaulio lietuvius, pareiškdamas, kad „totalitarizmo režimo sukaustytos tautos atgimsta kas dieną“, kad „Vengrija, Lenkija, Rytų Vokietija, Čekoslovakija, Rumunija, Bulgarija jau laisvos“, o „šiandien yra Lietuvos eilė“. Todėl dokumente raginama burtis į laisvinimo veiklą ir tikima, kad „atgausime Lietuvai Hitlerio–Stalino susitarimo pavergtą laisvę“⁸⁷.

Artėjant 1990 m. vasario mėn. Maskvoje įvyksiančiam SSRS ir JAV aukščiausiojo lygio susitikimui, VLIK'as ir vėl parengė memorandumą, kurį 1990 m. sausio 29 d. nusiuntė SSRS vadovui M. Gorbačioviui, o jo nuorašą sausio 30 d. – JAV prezidentui G. Bushui. Dokumente, prisimenant M. Gorbačiovo vizitą Vilniuje, pabrėžiamas nekintamas lietuvių tautos ryžtas atgauti nepriklausomybę ir raginama panaikinti Molotovo–Ribbentropo pakto padarinius⁸⁸. Ateities Lietuvos politikos gaires VLIK'as apibrėžia taip: „Kaip geras kaimynas, Lietuva galėtų būti naudinga jungtimi su Vakarais ir pagreitintų sergančio sovietinio ūkio atstatymą.“ Taip pat memorandume tikinama, kad Lietuva „nėra ir nebus politinė, karinė ar ūkinė grėsmė Sovietų Sąjungai“⁸⁹. Šiuo dokumentu VLIK'as, turėdamas omenyje SSRS skelbiamą destalinizavimo, viešumo, pertvarkos ir demokratizmo kontekstą, regėdamas Rytų ir Vidurio Europoje politinius pokyčius, kreipėsi į sovietų vadovą M. Gorbačiovą prašydamas „apsvarstyti labai realią suverenios, demokratinės Lietuvos valstybės atstatymo galimybę“⁹⁰.

1990 M. KOVO 11-OSIOS AKTO DVASIOS ĮGYVENDINIMAS

1990 m. kovo 9 d., Vilniuje rengiantis atkurti Lietuvos nepriklausomybę, VLIK'as kreipėsi į G. Bushą, ragindamas paremti Lietuvą ir paskelbti ta proga pareiškimą⁹¹. Išlikdamas

nuoseklus ir patvirtindamas Gotlando susitarimo dvasią, VLIK'as pasisakė už „visų okupuotos Lietuvos politinių grupių, judėjimų, Aukščiausiosios Tarybos ir laisvojo pasaulio lietuvių politinių institucijų atstovų pasitarimą bendram tolimesniam veiklos koordinavimui“⁹². Tai buvo sakoma atsišaukime, paskelbtame 1990 m. kovo 11 d., kai Vilniuje į pirmąjį posėdį susirinko ką tik išrinkta Aukščiausioji Taryba–Atkuriamasis Seimas, pirmininkaujamas Vytauto Landsbergio. Dokumente pabrėžta, kad atkuriamas nepriklausomos Lietuvos valstybės gyvavimas, 1940 m. birželio 15 d. „neteisėtai sustabdytas Hitlerio–Stalino pakto susitarimo išdavoje“. Kreipimesi į lietuvių tautą VLIK'as apeliavo į visus lietuvių politikus, įskaitant ir „tautiniai atgimstančius komunistus“. Jame buvo raginama visiems prisidėti sudarant „nepriklausomos Lietuvos valstybės suvereninius organus“. VLIK'as savo ruožtu įsipareigojo „dėti visas pastangas, kad atkurtoji Lietuvos valstybinė nepriklausomybė būtų pripažinta svetimų valstybių“⁹³. Įgyvendindamas savo pasižadėjimą, VLIK'o pirmininkas K. Bobelis jau 1990 m. kovo 12 d. šiuo klausimu kreipėsi į JAV prezidentą G. Bushą. Kreipimesi išdėstyti atkuriamos valstybės lūkesčiai suorganizuoti konferenciją, kurioje būtų aptartos galimybės rengti tarptautines sutartis, gauti kreditų ir paskolų, o M. Gorbačiovas raginamas „palengvinti taikingą KGB išjungimą iš Lietuvos Respublikos“ ir tarpininkauti, kad nenutrūktų naftos, kitų žaliavų ir energijos tiekimas, būtų pripažįstami Lietuvos išduoti kelionės dokumentai. VLIK'o nuomone, „kaip Prancūzija padėjo jaunai Amerikos Respublikai“, taip dabar „JAV-ijų moralinė ir praktiška pareiga yra padėti atstatyti nepriklausomą Lietuvos valstybę“⁹⁴.

Apie Lietuvoje nuolat kintančią padėtį VLIK'as operatyviai informavo JAV ir kitų Vakarų šalių žiniasklaidą. Nuo pat 1990 m. kovo 11 d. pirmininkas K. Bobelis palaikė

nuolatinį ryšį su Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo pirmininku V. Landsbergiu. Jų abiejų pokalbyje, įvykusiame vos tik paskelbus, kad atkuriamą nepriklausoma Lietuvos valstybę, buvo sutarta glaudžiai bendradarbiauti⁹⁵. Kaip žinome, šio susitarimo buvo laikomasi. Kovo 11-osios Akte užfiksuota, kad visoje Lietuvos Respublikoje atnaujinamas 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos veikimas. Vadinas, VLIK'ui teko eiti į kompromisą, pamiršti 1945 m. liepos 3 d. Viurcburgo protokolą, kalbantį apie 1922 m. Konstitucijos principus, ir prisiminti 1944 m. vasario 16 d. deklaraciją, skelbiančią, kad laisva Lietuva vadovausis 1938 m. Konstitucija, iki ji teisėtu būdu bus pakeista.

Sovietų Sąjungos Aukščiausioji Taryba, reaguodama į Vilniaus įvykius, 1990 m. kovo 16 d. priėmė nutarimą, kuriuo Lietuvos nepriklausomybės deklaraciją paskelbė esant negaliojančią. Reaguodamas į tai, 1990 m. kovo 18 d. dokumente VLIK'as pasmerkė SSRS Aukščiausiosios Tarybos spaudimą ir paprašė JAV administracijos „įtaigoti sovietų prezidentą šioje padėtyje elgtis nuosaikiai“⁹⁶. Vėliau VLIK'as atkreipė JAV prezidento G. Busho dėmesį į „karo stovį Lietuvoje“ (nutrauktas telefono ryšys, suaktyvėjęs sovietų karinių dalinių judėjimas). Nurodyta, kad šie agresyvūs veiksmai kelia pavojų demokratiniam Lietuvos piliečių siekiams ir pažeidžia ESBK Helsinkio susitarimo principus⁹⁷. Trokšdamas padėti įtvirtinti Lietuvos nepriklausomybę ir atsivėlgdamas į sovietų provokacijas, 1990 m. kovo 18 d. VLIK'as paskelbė įkuriąs Demokratinės Lietuvos atstatymo fondą ir paskyrė jam pusę milijono dolerių⁹⁸.

Kad plačiau supažindintų su Lietuvoje susiklosčiusia padėtimi, 1990 m. balandžio pradžioje VLIK'as, tarpininkaujamas atstovo Kasparo Dikšaičio, kreipėsi į Europos Parlamentą. 1990 m. balandžio 5 d. Europos Parlamentas paskelbė rezoliuciją

Lietuvos klausimu. Svarstyti buvo pateikti du projektai: dešiniųjų blokas aiškiai pasakė, kad Lietuvos aneksiją nulėmė Molotovo–Ribbentropo paktas. Šiame projekte buvo perspėta, kad Europos valstybių ir SSRS santykiai taps „katastrofiški“, jeigu Sovietų Sąjunga „mėgins jėga dominuoti Lietuvą“⁹⁹. Kairiojo bloko siūlomas projektas buvo seklesnis. Jame išreikštas susirūpinimas karinių dalinių judėjimu Lietuvoje, remiamas reikalavimas išsaugoti „demokratinės laisvės bei istorines teises“ ir primenama, kad „apsisprendimo teisė negali vesti į kokią nors naują nacionalizmą“. Priimtu kompromisiniu dokumentu Europos Parlamentas paragino SSRS ir Lietuvos Vyriausybės „pradėti konstruktyvų dialogą ir pasiekti sprendimą, kuriame atsispindėtų Helsinkio baigiamojo akto dvasia“¹⁰⁰. ESBK šalių užsienio reikalų ministrams skirta naujoji rezoliucija skatino juos aptarti Lietuvos padėtį.

VLIK'as, visomis išgalėmis siekdamas paremti Lietuvos nepriklausomybę, 1990 m. balandžio 11 d. dalyvavo Vašingtone surengtame JAV prezidento susitikime su Baltijos šalių išeiviais. K. Bobelis įteikė G. Bushui pareiškimą, nušviečiantį pastarojo meto Lietuvos padėtį ir prašantį pripažinti Lietuvos nepriklausomybę¹⁰¹. Tvirtindamas ryšius su Lietuvos vadovybe, VLIK'as ir jo pirmininkas K. Bobelis talkino 1990 m. gegužės 4–6 d. Vašingtone viešinėiai Ministrui Pirmininkei Kazimirai Danutei Prunskienei¹⁰².

1990 m. birželio 5–29 d. Kopenhagoje vyko ESBK dalinės peržvalgos konferencija, skirta žmogaus teisių ir kitiems humanitariniams klausimams. Joje dalyvavo VLIK'o nariai Kazys ir Dalia Bobeliai, dr. Algirdas Budreckis ir Arvydas Budreckis. Šiame susitikime VLIK'as, suderinęs pozicijas su Lietuvai atstovaujančiu užsienio reikalų ministru Algirdu Saudargu, svarbiausiu uždaviniu laikė gauti Lietuvai valstybės stebėtojos statusą ESBK. Tuomet mezgėsi

ir nauji ryšiai. 1990 m. birželio 8 d. K. Bobelis ir A. Saudargas susitiko su Moldovos atstovais, kurie pranešė, kad jų respublika pasirengusi užmegzti „tiesioginius diplomatinčius, ekonominius ir kultūrinius ryšius su Lietuvos Respublika“, ir pritarė reikalavimui, „kad nuo Lietuvos būtų nuimta blokada“¹⁰³. Be to, moldavai paragino SSRS ir Lietuvos Vyriausybės pradėti konstruktyvų dialogą.

Brėždamas tolesnės laisvinimo veiklos perspektyvą, 1990 m. liepos 23 d. VLIK'as paskelbė pareiškimą, pranešantį, kad VLIK'o darbuotė „neliko be vaisių“. Tačiau po 1990 m. kovo 11 d. nelengvai klostantis Lietuvos reikalams VLIK'as pripažino, kad „laisvinimo kova už Lietuvos ribų pasidarė šiuo metu ypatingai svarbi“. Tuo tikslu buvo suformuluoti šie aktualiausi uždaviniai: 1) talkinti Lietuvos Vyriausybei, siekiančiai įgyvendinti valstybės nepriklausomybę ir suverenių galių vykdymą; 2) siekti, kad demokratinės valstybės pripažintų Lietuvos Vyriausybę; 3) plėsti bendradarbiavimą su Lietuvos Vyriausybe; 4) derinti organizacijų ir privačių asmenų veiklą siekiant užsibrėžtų tautos laisvės ir nepriklausomybės tikslų. Tuo VLIK'as patvirtino savo ateities planus ir įsipareigojo dirbti tol, kol „bus įvykdyti 1944 metų vasario 16 dienos deklaracijoje paskelbti Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės kovos principai ir uždaviniai“¹⁰⁴.

1990 m. liepos 25 d. Vašingtone įvyko JAV tuo metu viešinčio Lietuvos Respublikos vicepremjero A. M. Brazausko susitikimas su K. Bobeliu. Jame buvo aptartos Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo ir Vyriausybės pastangos įgyvendinti 1990 m. Kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės Atstatymo Aktą. Buvo prieita prie išvados, kad „pagrindinis principinis klausimas yra išgavimas pripažinimo [...] Lietuvos Nepriklausomybės atstatymo deklaracijos“¹⁰⁵. Po šios A. M. Brazausko viešnagės JAV, kurios sėkmę lėmė ir VLIK'o

globa¹⁰⁶, tų pačių metų rugsėjį VLIK'o pirmininkas atvyko į Vilnių. Rugsėjo 5–19 d. lankydamasis Tėvynėje, K. Bobelis turėjo galimybę be tarpininkų supažindinti tautą su savo vadovaujamo VLIK'o misija, patirti laisvos ir nepriklausomos Lietuvos valstybės dvasią. Platų minčių apie VLIK'ą kaleidoskopą gausiai atspindėjo lietuvių žiniasklaida. Viename savo pasisakymų Tėvynėje K. Bobelis pareiškė: „VLIK'as būtų laimingas, galėdamas savo funkcijas bei resursus perduoti nepriklausomai demokratinei Lietuvai. Bet jai dar reikia tapti tokia.“¹⁰⁷ VLIK'as, atstovaudamas „paskutinės nepriklausomoje Lietuvoje vyriausybės nutarimams ginti krašto interesus“, pakartojo, kad Lietuvai padės tol, „kol ji pasieks nepriklausomybę ir galės pati tvarkytis savo gyvenimą“. Ši užsienio lietuvių organizacija buvo pasiryžusi visą savo patirtį, tarptautinius ryšius ir finansinius išteklius skirti teisėtai Lietuvos Vyriausybei¹⁰⁸.

Šioje viešnagėje ir vėl buvo grįžta prie požiūrio į komunistus. Atsižvelgdamas į naujas sąlygas, K. Bobelis pabrėžė, jog „tie [LKP nariai. – J. B.], su kuriais kalbuosi dabar, negali atsakyti už tai, kas įvyko prieš 50 metų“¹⁰⁹. VLIK'as pasisakė ir apie Lietuvoje tuo metu kilusius Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo ir Vyriausybės nesutarimus. K. Bobelio nuomone, svarbu remti tuos, „kurie siekia visiškai nepriklausomos Lietuvos valstybės“, o tai, „kas buvo praeityje, turime palikti išspręsti istorikams“¹¹⁰. Suprantama, tokį atlaidų požiūrį VLIK'as išsakė siekdamas sutelkti Lietuvos žmones atkurti laisvą ir nepriklausomą Lietuvą.

Lankydamasis Lietuvoje VLIK'o pirmininkas ir vėl priminė nuoseklią JAV „aneksijos nepripažinimo politiką“. Kaip žinome, JAV buvo vienintelė valstybė, kurios Valstybės departamente tarp vėliausiųjų valstybių, su kuriomis JAV palaikė diplomatinčius santykius, plevėsavo ir Lietuvos trispalvė. Tai K. Bobelis Lietuvoje ypač pabrėžė¹¹¹. Aiškin-

damas atsargų JAV požiūrį į Lietuvos Respubliką 1990 m., K. Bobelis šio savo vizito metu pažymėjo, kad „dabartinėse pasaulio politinėse realijose sprendimai priimami siekiant nesugriauti balanso, ieškant kompromisų“. Todėl jis ragino suprasti, kad „moralinis teismus ne visada svarbiausias argumentas“¹¹². Susipažinęs su padėtimi atkurtoje Lietuvos Respublikoje, VLIK'as 1990 m. rugsėjo 25 d. paskelbė pareiškimą „Sustiprinkime išėivijos veiklą“. Jame sakoma, kad „kiekviena diena yra kritiška ir lemtinga Lietuvai“, todėl laisvoji lietuvija turi nelikti nuošalyje, nes „dabar mūsų visa veikla ir talka gali pagreitinti kelią į laisvę ir nepriklausomybę“. Tuo tikslu demokratinėse Vakarų šalyse gyvenantys lietuviai raginami „paspartinti spaudimą į visuomenės ir vyriausybės sąžinę“ ir paremti „lietuvių tautos pastangas atstatyti Lietuvos suvereninę demokratinę valstybę“¹¹³.

Istoriniais Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo metais VLIK'o seimas lapkričio 2–4 d. vyko Klivlande. Jame buvo pareikšta, kad Lietuva „tebėra okupuota <...> nežiūrint išreikštos tautos valios būti laisva ir nepriklausoma“. Todėl VLIK'as paragino laisvinimo veikloje dalyvaujančias organizacijas geriau koordinuoti veiklą, o savo nutarimuose išreikškė pasitenkinimą, kad „demokratijos vystymosi eiga Lietuvoje <...> eina Vakarų Europos paskelbtom demokratijos proceso gairėmis“¹¹⁴. Taip pat pasižadėta finansiškai remti „Lietuvos vyriausybės ir Aukščiausiosios Tarybos veiklą užsienyje“. VLIK'as aptarė ir kitus Lietuvai svarbius klausimus ir priėmė veiksmų planą. Laisvoji išėivija buvo raginama daryti įtaką „laisvojo pasaulio viešajai nuomonei ir vyriausybėms, kad paveiktų sovietų vyriausybę“. Seimas pasmerkė Lietuvoje veikiančios prosovietinės „Jedinstvo“ organizacijos provokuojamą lietuvių ir tautinių mažumų nesantaiką ir pavadino tai „Lietuvos valstybės griovimu“. Nepamiršta buvo tautiečių padėtis Baltarusi-

joje ir Lenkijoje, taip pat Karaliaučiaus krašto problema, prisimintas jo „senovinis lietuviškumas“¹¹⁵. Norėdamas išlikti nuoseklus ir siekdamas, kad Lietuva būtų visiškai laisva, VLIK'as parengė pareiškimus JAV prezidentui G. Bushui ir valstybės sekretoriui J. Bakeriui. Šie dokumentai pasirodė artėjant ESBK viršūnių susitikimui Paryžiuje, todėl juose primygtinai raginama pakviesti Baltijos šalis į šį renginį kaip visateises jo dalyves¹¹⁶.

Tačiau į Prancūzijos sostinę atvykę Lietuvos, Latvijos ir Estijos užsienio reikalų ministrai A. Saudargas, Janis Jurkanas ir Lennartas Meri buvo neįleisti į ESBK, nes „sovietų delegacija buvo totaliai nusistačiusi prieš pabaltiečių buvimą šioje konferencijoje“¹¹⁷. Todėl VLIK'as, užsiregistravęs kaip nevyriausybinė organizacija, gynė Lietuvos reikalus ir Paryžiaus konferencijoje. Jo delegaciją sudarė J. Bobelis, Algirdas ir Arvydas Budreckiai, Adolfas Venckus. ESBK viršūnių susitikimo išvakarėse, 1990 m. lapkričio 18 d., ši delegacija paskelbė pareiškimą, raginantį suteikti Lietuvai teisę dalyvauti Helsinkio procese kaip visateisei narei. Teisybės dėlei reikia pažymėti, kad buvo susidurta su kai kurių Vakarų delegacijų abejingumu ir prancūzų valdžios mėginimu izoliuoti nevyriausybines organizacijas nuo pagrindinės konferencijos eigos. Vertindamas Paryžiaus susitikimą, VLIK'o atstovas pareiškė, kad „išskyrus gražbyliškas prakalbas ir užuominas chartoje apie žmogaus teises, žmogiškosios dimensijos klausimai buvo visiškai nustumti į šalį“, taip pat pasigesta glaudesnių Baltijos šalių vyriausybių ir išėivijos ryšių¹¹⁸.

1990 m. gruodžio 10 d. šiuos ryšius pamėginta sutvirtinti. Lietuvos Respublikos pasiuntinybėje Vašingtone įvyko JAV viešinio Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo pirmininko V. Landsbergio susitikimas su VLIK'o lyderiais dr. K. Bobeliu ir dr. D. Krivicku. Šiame pasitarime svečias buvo supažindintas su daugiasluoksne

VLIK'o struktūra ir politinės veiklos metodais. Kartu išreikštas pageidavimas, kad Lietuvoje atgimstančios politinės partijos ir organizacijos burtųsi į bendrą darbą. Aptariant veiksmų perspektyvą, buvo pabrėžta, jog VLIK'o pozicija priėmus Kovo 11-osios deklaraciją išdėstyta 1990 m. liepos 23 d. pareiškime. Siekiant paremti demokratijos vyksmą Lietuvoje, VLIK'o vardu Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo pirmininkui V. Landsbergiui buvo įteikta finansinė parama¹¹⁹. Kad efektyviau prisidėtų prie Lietuvos laisvinimo, VLIK'as palaikė reguliarius telefono ryšius su Lietuvos Parlamento ir Vyriausybės atstovais¹²⁰. Tuo jis natūraliai praplėtė savo veiklos ribas ir apėmė Lietuvą, ilgus metus buvusią „už geležinės uždangos“ ir sovietų valdytą.

PARAMA LIETUVAI SIEKIANT TARPTAUTINIO PRIPAŽINIMO VAKARUOSE

Pamažu išsilaisvinančiai iš SSRS priklausomybės ir taikingai demokratijos keliu sukančiai Tėvynei teko išgyventi ir tragiškuosius 1991 m. sausio 13 d. įvykius. Vos gavęs telegramą iš Vilniaus, VLIK'as, patvirtindamas laisvinimo sąjūdžio Vakaruose lyderio vardą, iškart ėmė rengti bendrą strategiją. Tuo tikslu nedelsiant buvo sušauktas visų išėivijos politinių organizacijų nepaprastasis pasitarimas¹²¹.

Vėliau, 1991 m. vasario 2–3 d., siekdamas JAV paramos pripažįstant Lietuvos nepriklausomybę, VLIK'as valdybos posėdyje pasiryžo daryti poveikį JAV Kongresui¹²². Buvo pažymėta, kad Lietuvos klausimu siūloma labai svarbi senatoriaus Alfonse'o D'Amato rezoliucija. Tokio veiksmo svarbą patvirtino 1991 m. vasario 4 d. įvykęs K. Bobelio pokalbis telefonu su V. Landsbergiu. Jo metu buvo patikinta, kad „lietuvių tikslas

yra visais galimais būdais siekti Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo iš Vakarų valstybių“¹²³.

To meto VLIK'o pozicija išsamiau atspindėta 1991 m. sausio pabaigoje parengtame pareiškime. Jame išdėstyti penki „ypatingai svarbūs Lietuvos nepriklausomybės atstatymui“ žingsniai: 1) sovietų karinių pajėgų išvedimas iš Vilniaus; 2) Jacksono-Vaniko nutarimo, ribojančio ekonominius ryšius su SSRS, taikymas kaip atsakas į sovietų karinius veiksmus Baltijos šalyse; 3) ekonominės ir ūkinės pagalbos Sovietų Sąjungai sustabdymas; 4) aukšto rango oficialios JAV delegacijos (prezidento, Valstybės departamento ar Kongreso atstovų) lankymasis Lietuvoje; 5) Baltijos šalių teisės dalyvauti ESBK rėmimas. Visi šie VLIK'o siūlymai buvo perduoti JAV administracijai, kai Baltijos šalių išėivijų atstovų delegacija sausio 22 d. lankėsi pas prezidentą G. Bushą¹²⁴.

Tačiau ryžtingai nepriklausomybę paskelbusios Lietuvos padėtis tebebuvo sudėtinga. Europos Parlamentas palankiai žiūrėjo į Baltijos valstybes, bet nenorėjo „per daug užrūstinti Maskvos“¹²⁵. JAV taip pat laikėsi santūriai. Kongreso nariai toliau rengė rezoliucijas, skatinančias pradėti diskusijas Baltijos šalių padėties klausimu, bet konkrečių veiksmų nesiėmė. Todėl 1991 m. balandžio 27–28 d. surengtas išplėstinis VLIK'o posėdis, kuriame buvo apžvelgti svarbūs Lietuvos nepriklausomybės reikalai¹²⁶. VLIK'o ryžtą lėmė jo nuo pat susikūrimo nuosekli pozicija. Tikėti ateitimi skatino pirmininko dr. K. Bobelio pasakyti žodžiai, kad, atlikę „savo darbą, galime visi kartu su dideliu džiaugsmu viską, ką turi VLIK'as, perduoti atsikūrusiai Lietuvai“¹²⁷.

Kodėl JAV Vyriausybė delsia pripažinti nepriklausomą Lietuvą, K. Bobelis aiškino 1991 m. balandžio 29 d. susitikime su nemažai Lietuvai nusipelnusiu JAV politiku Edwardu Derwinskiu. VLIK'o pirmininkas

buvo patikintas, kad „tikslai laiko klausimas, kada Lietuva taps pilnutinai laisva“, o esant dabartinei padėčiai patarta veikti vieningai, pasitelkiant „JAV Kongresą, administraciją, spaudą“. Be to, laisvajai lietuviškai pasiūlyta „išjungti emocijas ir pareiškimus prieš JAV prezidentą ir administraciją, nes tai kenkia mūsų tikslo atsiekimui“¹²⁸. Balandžio 30 d. įvyko K. Bobelio susitikimas su dar vienu JAV oficialiu asmeniu – Valstybės departamento Baltijos reikalų skyriaus vedėju Pauliu Goble'u. Jo metu aptartas Lietuvos siekis atgauti laisvę ir nepriklausomybę¹²⁹. Susitikime išryškėjo, kad JAV „Lietuvos okupacijos nepripažįsta, remia lietuvių laisvės aspiracijas“¹³⁰.

VLIK'o ryšiai su atkurta Lietuvos Respublikos administracija toliau buvo stiprinami 1991 m. gegužės 6 d. Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo pirmininkui V. Landsbergiui lankantis JAV. Susitikime su VLIK'o atstovais K. Bobeliu, D. Krivicku ir ELTOS informacijos tarnybos vadovu J. Bobeliu buvo aptartos Lietuvos Parlamento ir Vyriausybės bendradarbiavimo su VLIK'u galimybės, ekonominės pagalbos Lietuvai klausimai ir atstovavimas ESBK. Buvo sutarta, kad VLIK'as ir toliau informuos Lietuvos vadovus atkurtos valstybės klausimais ir dalyvaus ESBK peržvalgos konferencijose¹³¹. VLIK'o atstovai labai domėjosi Lietuvos Parlamento rengiamu Pilietybės įstatymu, ribojančiu užsienio lietuviams teisę ją įgyti. Šiame susitikime V. Landsbergis išsakė požiūrį į Lietuvos vietą ESBK procese. Buvo pasiūlyta Baltijos šalių bylą išnagrinėti dalyvaujant penkioms valstybėms – SSRS, JAV, Vokietijai, Didžiajai Britanijai ir Prancūzijai. Ši nuomonė buvo perduota JAV CSCE¹³².

Vis dar paini Lietuvos padėtis buvo įvertinta 1991 m. birželio 29 d. Čikagoje vykusiam VLIK'o tarybos posėdyje. Jame buvo išskelti keturi punktai, apibūdinantys VLIK'o

požiūrį į padėtį Tėvynėje ir formuluojantys šiuos siekius: 1) remti demokratiškai išrinktą Lietuvos Parlamentą ir Vyriausybę, siekiančius įtvirtinti nepriklausomą Lietuvos valstybę; 2) rūpintis, kad dabartinę Lietuvą diplomatiškai pripažintų pasaulio valstybės; 3) siekti, kad tarptautinėse konferencijose Lietuvai atstovautų Lietuvos delegatai; 4) traktuoti, kad „Lietuva tebėra Sovietų Sąjungos okupuota“¹³³, iki Lietuvos Vyriausybė pradės vykdyti visas tarptautinės teisės numatytas valstybės funkcijas.

Kaip žinoma, nuo pat 1973 m. VLIK'as aktyviai kėlė Helsinkio baigiamojo akto svarbą demokratizuojant Europos valstybes. Buvo pabrėžta neabejotina šio tarptautinio dokumento reikšmė Sovietų Sąjungos veikiamų satelitinių valstybių ir okupuotų Baltijos šalių laisvėjimui. Todėl VLIK'as toliau darbavosi ESBK renginiuose. 1990 m. K. ir J. Bobeliai dalyvavo ESBK peržvalgoje Krokovoje, o dr. A. Budreckis – Ženevoje. 1991 m. birželio mėn. VLIK'o atstovai lankėsi Berlyne, kur vyko Europos valstybių užsienio reikalų ministrų konferencija.

Apžvelgdamas lietuvių darbus ESBK procese VLIK'as pasidžiaugė, kad Lietuvos atstovai veikė nuosekliai, ir apgailestavo, kad paskiausiuose tiek Berlyno, tiek Ženevos renginiuose „okupuotos Lietuvos atstovų bendradarbiavimas su išeivijos Lietuvai nepriklausomybės siekiančiomis organizacijomis atšalo“. Buvo viliamasi, kad ši problema bus išspręsta, nes „okupuotos Lietuvos veikėjai turi suprasti, kad išeivijos lietuviai nėra vien finansinių ir medžiaginių projektų talkininkai“. Todėl, VLIK'o manymu, atsikurianti Lietuva „galėtų teigiamiau pasinaudoti“ laisvosios lietuvių, kuri „daugiau kaip 50 metų tęsia sunkų ir kartais labai nedėkingą politinį laisvinimo darbą“¹³⁴, patirtimi.

Atšalę vos beužsimezgantys laisvosios lietuvių ir laisvėjančios Lietuvos politikų santykiai aiškintini įvairiai. Dalyvaujant

ESBK renginiuose tai vieniems, tai kitiems lietuviams pritrūkdavo dėmesingumo. Pavyzdžiui, Berlyne surengtame Baltijos šalių išeivių pasitarime nedalyvavo joks Lietuvos atstovas¹³⁵. Kita svarbi priežastis buvo minėtasis Pilietybės įstatymas, apsunkinantis užsienio lietuviams galimybę įgyti Lietuvos pilietybę¹³⁶.

Lemiamą impulsą negražinamai įtvirtinti Lietuvos nepriklausomybę suteikė 1991 m. rugpjūčio mėn. Maskvos pučo pralaimėjimas. Nušvitus laisvės horizontui, VLIK'o pirmininkas K. Bobelis pasveikino Lietuvos Respublikos vadovus. 1991 m. rugpjūčio 24 d. laiške Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo pirmininkui V. Landsbergiui sakoma: „<...> komunistinis slibinas, tiek metų kankinęs mūsų Tėvynę ir jos žmones, yra mirtinai sužalotas, bet dar nėra galutinai sunaikintas“, todėl drauge dirbant „paskutinės kliūtys bus pilnai nugalėtos“ ir „galėsime džiaugtis ir didžiuotis laisva Lietuva“¹³⁷. 1991 m. rugsėjo 2 d. laiške tuometiniam Ministrui Pirmininkui Gediminui Vagnoriui K. Bobelis rašė: „Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas per 47 metus vadovavo šiai lemtingai kovai, į kurią paskutinių kelerių metų bėgyje labai efektingai įsijungė ir pavergtos Lietuvos lietuviai.“¹³⁸ VLIK'as paragino laisvąją lietuvią „drauge žengti į politinį, ekonominį, kultūrinį, socialinį ir tautinės apsaugos valstybinį atstatymą“¹³⁹.

Reikšmingas Lietuvai buvo 1991 m. rugsėjo 10–spalio 4 d. vykęs ESBK Maskvos susitikimas, kuriame tradiciškai buvo numatyta aptarti žmogaus teises. Jo išvakarėse VLIK'as parengė memorandumą, skirtą visoms 35 ESBK Helsinkio baigiamojo akto signatarėms. Dokumente užsimenama apie Lietuvos okupaciją ir jos teisę į nepriklausomybę. Cituojamas JAV prezidento G. Busho 1991 m. birželio 26 d. pareiškimas, kuriame pasisakoma už Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą ir priėmimą į ESBK valstybių gre-

tas iš pradžių stebėtojos, o vėliau – visateisės narės teisėmis. 1991 m. rugpjūčio 5 d. VLIK'o memorandumas buvo nusiųstas Didžiosios Britanijos ministrui pirmininkui Johnui Majorui, Prancūzijos prezidentui F. Mitterrand'ui, Vokietijos Federacinės Respublikos kancleriui H. Kohliui, taip pat kitų 32 Helsinkio proceso dalyvių užsienio reikalų ministrams¹⁴⁰. Siekdamas sušvelninti SSRS požiūrį į Lietuvą, 1991 m. rugpjūčio 5 d. VLIK'as nusiuntė SSRS užsienio reikalų ministrui Aleksandrui Bessmertnychui laišką, kuriame išreiškė viltį, kad jo šalis neprieštaraus Baltijos valstybių siekiui dalyvauti ESBK procese¹⁴¹. Panašus prašymas išreikštas ir VLIK'o 1991 m. rugpjūčio 9 d. pareiškime G. Bushui. Šiame dokumente primenama „apie Lietuvos aukas nepriklausomybės kovoje 1991 m. sausio 13 d. ir liepos 31 d. įvykusias pasienio sargybinių žudynes“¹⁴².

ESBK Maskvos susitikimas, prasidėjęs 1991 m. rugsėjo 10 d., vyko jau kitomis Sovietų Sąjungos tiek vidaus, tiek tarptautinėmis aplinkybėmis. Pralaimėjęs rugpjūčio mėn. Maskvoje surengtam pučui, prasidėjo Lietuvos Respublikos pripažinimo maratonas. Pačiose Maskvos konferencijos išvakarėse, rugsėjo 6 d., Lietuvos Respubliką pripažino ir SSRS¹⁴³, todėl renginyje jau dalyvavo oficiali Lietuvos Respublikos delegacija, vadovaujama užsienio reikalų ministro A. Saudargo. Taigi Maskvos susitikimas buvo paskutinis Helsinkio proceso renginys, kuriame kaip nevyriausybinė organizacija dalyvavo VLIK'as. Šią paskutinę delegaciją sudarė dr. K. Bobelis, P. Narutis, J. Bobelis, dr. A. Budreckis. Visi jie buvo istorinio momento liudininkai – Lietuva tapo visateise ESBK nare. Tai vainikavo pergalingą Lietuvos laisvės bylos sprendimą. Maskvos susitikime VLIK'ui teko tik simbolinė misija – pasidžiaugti Lietuvos sėkme. Šįsyk VLIK'as parengė memorandumą, kuriame išreiškė padėką ESBK valstybėms, parėmusioms

Lietuvos laisvinimą. Pasitvirtino VLIK'as nuo pat Helsinkio proceso užuomazgų su Lietuvos laisvės byla sieti lūkesčiai. Todėl neatsitiktinai dokumente pabrėžiama, kad „daugelis dabar Baltijos valstybėse ir Sovietų Sąjungoje besirutuliojančių įvykių yra tiesioginė Helsinkio proceso – nesiliaujančių pastangų įkūnyti Helsinkio susitarimus ir užtikrinti, kad būtų gerbiamos visos pagrindinės žmogaus ir tautų teisės – išdava“¹⁴⁴.

PAGRINDINIS TIKSLAS PASIEKTAS – NEPRIKLAUSOMA DEMOKRATINĖ LIETUVOS RESPUBLIKA ATKURTA IR PRIPAŽINTA

Maskvoje išgyvenusi laimėtos Lietuvos laisvės bylos kulminaciją, VLIK'as delegacija, atsiliėpdama į Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko G. Vagnoriaus kvietimą, apsilankė Vilniuje. Čia vykusiuose susitikimuose kalbėta apie tolesnius politinius planus. Tada išsirutuliojo mintis VLIK'as baigiamąjį seimą 1992 m. pirmojoje pusėje surengti Vilniuje¹⁴⁵. 1991 m. rugsėjo 20 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir VLIK'as pasirašytame protokole pareikšta, kad „VLIK'as atsieki savo pagrindinį tikslą – nepriklausomą demokratinę Lietuvos Respubliką.“¹⁴⁶ Sutarta, kad VLIK'as pamažu perduos Lietuvos Vyriausybei sukauptą fondą (lėšas, archyvą), o „ELTOS biuleteniai“ bus „įjungti į Lietuvos ELTOS tarnybą“. Lietuvos Vyriausybė pakvietė VLIK'ą ir toliau talkinti atsikūrusiai valstybei. Ypač VLIK'ui padėkota „už moksliskai pagrįstą memorandumą sovietų reparacijų Lietuvai klausimu“¹⁴⁷. Šis dokumentas turėjo padėti Lietuvai būsimose derybose su Kremliumi. Padėkos žyme paženklintas ir rugsėjo 23 d. įvykęs VLIK'as pirmininko K. Bobelio susitikimas su Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo pirmininku V. Landsbergiu.

Lietuvos Respublikos vardu VLIK'ui buvo padėkota „už ilgametę pastangą atstatyti Lietuvos nepriklausomybę bei įgyti respublikai tarptautinį pripažinimą“¹⁴⁸.

Viešėdamas Lietuvoje, pokalbyje su ELTOS korespondentu VLIK'as pirmininkas pasidžiaugė laimėta Lietuvos laisvės byla. Žvelgdamas į ateitį, jis išreiškė viltį, „kad Lietuvos vyriausybė ras darbo barą politikoje patyrusiems ir išsilavinusiems išeiviams, kurie savo gyvenimo tikslu laiko darbą Lietuvai“¹⁴⁹. Dar vieną VLIK'as perspektyvą nurodė jo vicepirmininkas P. Narutis. Remiantis šios organizacijos, kaip daugiapartinio junginio, patirtimi, besikuriančioms Lietuvos partijoms pasiūlyta jungtis prie analogiškų tarptautinėje plotmėje veikiančių struktūrų, per kurias „Lietuva galėtų integruotis į Europos Parlamentą“¹⁵⁰. Taigi VLIK'as delegacija, apsilankiusi Tėvynėje, brėžė naujas gaires, padėsiančias tarptautiniu lygiu įtvirtinti atsikūrusią valstybę, ir kvietė visus lietuvius dar labiau susitelkti.

Tiek ESBK Maskvos susitikimas, tiek VLIK'as atstovų viešnagė Vilniuje buvo aptarti Vašingtone. Čia 1991 m. spalio 12–14 d. vyko VLIK'as valdybos posėdis, kuriame dalyvavo ir ALT pirmininkas Grožvydas Lazauskas. Jame aptarta paskutinio metinio VLIK'as seimo darbotvarkė. Kartu pažymėta, kad šis renginys bus pirmas atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. VLIK'as valdybos nutarime pareikšta: „VLIK'as politinė veikla yra baigiama. Šiuo metu VLIK'as pereina į administracinį periodą“¹⁵¹, kartu iškelti trys spręstini klausimai: 1) užtikrinti Tautos fondo veiklos tęstinumą; 2) perduoti Lietuvos Respublikos Vyriausybei VLIK'as įstaigą, archyvą, inventorių ir finansus; 3) aptarti tolesnes VLIK'as galimybes talkinti Lietuvos Respublikos ekonomikai ir kultūrai.

Šie klausimai buvo svarstomi 1991 m. lapkričio 1–3 d. Čikagoje susirinkusiam metiniame VLIK'as seime. Jame pareikšta:

„Mes su tavimi, nepriklausoma Lietuva!“ Renginyje dalyvavo oficiali Lietuvos Respublikos delegacija, vadovaujama Ministro Pirmininko G. Vagnoriaus. Džiugiai buvo išklaustas JAV prezidento G. Busho sveikinimas, kuriame pabrėžiama, kad Lietuvos sugrįžimas į tarptautinę laisvų tautų bendruomenę yra istorinis įvykis, kuris „liudija lietuvių tautos drąsą ir ryžtą, ir tai daugeliu atžvilgių galima pasakyti ir apie jus [VLIK'ą. – J. B.]“¹⁵².

Pradėdamas šį seimą VLIK'o pirmininkas K. Bobelis pranešė, kad Lietuva jau yra „Rytų ir Vakarų valstybių pripažinta Jungtinių Tautų ir Helsinkio konferencijos pilnateisė narė“, ir pakvietė „peržvelgti VLIK'o praeitį, uždavinių atlikimą ir garbingai užskeisti lapą – VLIK'o ir vieną Lietuvos laisvės kovos periodą“¹⁵³. Nuoseklų VLIK'o darbą vainikavo tarptautinis atkurto Lietuvos Respublikos pripažinimas, o jo vizija – „Mes aiškiai matome auštančiuose Rytuose artėjančią komunistinės diktatūros žlugimą“ – virto tikrove¹⁵⁴. Šiame 48-ajame, o kartu baigiamajame seime buvo priimta keletas nutarimų, kurių viename konstatuota, kad „VLIK'o veikla yra baigta“, o tai reiškė, kad užsibrėžtas tikslas įgyvendintas. Kitas nutarimas įpareigojo VLIK'o valdybą iki 1992 m. liepos 1 d. perduoti Lietuvos Respublikos Vyriausybei organizacijos archyvą, inventorių ir įstaigą¹⁵⁵. Seimas pritarė VLIK'o ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. rugsėjo 20 d. protokolui, pareikšdamas, kad simbolinis VLIK'o posėdis įvyks 1992 m. pavasarį Vilniuje. Greta to buvo pasisakyta už taikų lietuvių tautos teisių atkūrimą Rytų ir Pietų Lietuvoje ir iškeltas siekis, kad Mažoji Lietuva būtų sujungta su Didžiąja. Paminėta ir kita opi Lietuvos problema – „Sovietų Sąjungos karo pajėgų buvimo Lietuvos teritorijoje grėsmė“¹⁵⁶. Todėl, VLIK'o nuomone, laisvoji lietuvių turėsianti ir toliau plėtoti politinę veiklą Vašingtone – šis baras bus pavestas Amerikos lietuvių tarybai. Todėl VLIK'ą sudarančios grupės buvo pakviestos aktyviai

dalyvauti ALT veikloje. Pasirūpinta ir Tautos fondo pertvarka. Buvo nutarta, kad Tautos fondas Lietuvos laisvės išdo ir Lietuvos atstotymo fondo lėšas skirs Lietuvai, be to, toliau dirbs savo darbą ir telks lėšas „demokratinės Lietuvos ir jos ūkio greitesniam atstatymui ir įsijungimui į laisvos rinkos ūkį“, taip pat 100 tūkst. dolerių numatyta skirti Lietuvos pasiuntinybei Vašingtone ir atstovybei prie Jungtinių Tautų atnaujinti¹⁵⁷.

Linkėdamas Lietuvos Respublikos Vyriausybei „kuo greičiau sukurti tautai pastovaus gyvenimo aplinką ir dėti visas įmanomas pastangas sudaryti Lietuvos gyventojams kuo galimai geresnes ekonomines ir socialines sąlygas“¹⁵⁸, seimas paskelbė kelis atsišaukimus. Atmindamas savo 1944 m. liepos 2 d. Vilniaus pareiškimą, kuriame tvirtino, kad „vadovaus lietuvių tautai kaip vyriausias lietuvių politinis organas tol, kol nebus sudaryti laisvos ir nepriklausomos demokratinės Lietuvos suvereniniai organai“, VLIK'as deklaravo diplomatinę atkurto nepriklausomos Lietuvos pripažinimą ir pateikė šešis siūlymus Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai-Atkuriamajam Seimui ir Vyriausybei¹⁵⁹: 1) spręsti Lietuvos pilietybės klausimą taip, „kad visi lietuviai ir jų vaikai, kurie buvo Lietuvos piliečiais 1940 m. birželio 15 d., yra laikomi ir dabar Lietuvos piliečiais be jokių sąlygų“; 2) priimti „nubolševikinimo įstatymą“, kuris sumažintų visuomenės susiskaldymą; 3) pakviesti ESBK delegaciją į Lietuvą susipažinti su lenkų ir kitų tautinių mažumų padėtimi; 4) skatinti politinių partijų kūrimąsi ir jomis remiantis Lietuvai stoti į Europos Parlamentą ir Europos ekonominę bendriją; 5) siekti, kad Lietuvos Respublikos valdžios institucijos ir išeivijos organizacijos glaudžiau bendradarbiautų; 6) 1992 m. pavasarį sušaukti Vilniuje simbolinį baigiamąjį VLIK'o posėdį.

Dar kartą apie laimėtą Lietuvos laisvės bylą ir atkurtą nepriklausomą Lietuvos

valstybę VLIK'o pirmininkas K. Bobelis pranešė 1991 m. gruodžio 10 d. paskelbdamas kreipimąsi į pasaulio lietuvius. Šiame dokumente pažymima, kad „nepaprastai didelis, bekompromisinis lietuvių pasiryžimas, meilė tėvų kraštui dar kartą įrodė pasauliui, kad mes galime nugalėti sunkiausias kliūtis savo teisėto tikslo atsiekimui. Lietuva laisva – nepriklausoma valstybė.“¹⁶⁰

1992 m. VLIK'as rengėsi simboliniam baigiamajam seimui, įvyksiančiam Vilniuje. Toliau vykdydamas humanitarinės pagalbos atkurtai Lietuvos valstybei misiją, kovo mėn. pirmininkas K. Bobelis drauge su Lietuvos bičiuliu E. Derwinskiu, buvusiu JAV Kongreso nariu, o dabar – JAV karo veteranų departamento sekretoriumi, apsilankė Lietuvoje. Viešnagės metu buvo tikslinamos baigiamojo seimo detalės, o susitikime Vilniaus universitete – aptarta galimybė paremti steigiamą Tarptautinių santykių institutą¹⁶¹. Ši įstaiga buvo kuriama siekiant užtikrinti Lietuvos diplomatinės tarnybos pamainą – parengti naujų kadru. Humanitarinės pagalbos Tėvynei reikalai vyravo ir 1992 m. kovo 28 d. Vašingtone vykusiame VLIK'o valdybos posėdyje. Buvo grįžta ir prie Pilietybės įstatymo ir pareikšta, „kad Lietuvos Parlamentas supras, jog išseivijos lietuviai turi tas pačias teises į pilietybę kaip ir kiekvienas lietuvis, nežiūrint, kur jis begyventų“¹⁶². Šią VLIK'o nuomonę parėmė ir Lietuvos diplomatinės tarnybos veteranas, Lietuvos ambasadorius prie Jungtinių Tautų Anicetas Simutis¹⁶³. Dar vienas VLIK'o valdybos posėdis vyko 1992 m. balandžio 25 d. Jame buvo galutinai suderinta Vilniuje vyksiančio baigiamojo seimo darbotvarkė. Simboliška, kad šiame paskutiniame valdybos posėdyje buvo nuspręsta VLIK'o būstinę perleisti Lietuvos Respublikos Vyriausybei ir joje įsteigti Lietuvos Respublikos užsienio prekybos biurą¹⁶⁴.

Iškilmingo baigiamojo VLIK'o seimo išvakarėse, 1992 m. gegužės 28 d., Vilniuje buvo atidaryta iš Vakarų atvežta genocido

paroda, kurią laisvoji lietuvių organizavo dar 1970 m. birželio 13 d. Čikagoje¹⁶⁵. Gegužės 29 d. surengtas VLIK'o atstovų susitikimas su Lietuvos Respublikos Vyriausybe¹⁶⁶. Į Vilnių dalyvauti renginyje atvyko apie 120 (kitais duomenimis – 140) laisvosios lietuvių atstovų¹⁶⁷. Baigiamajame VLIK'o posėdyje dalyvavo Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo pirmininkas V. Landsbergis, Vyriausybės vadovas G. Vagnorius. Atkurtos valstybės vadovai savo kalbose įvertino neeilinius VLIK'o nuopelnus kovojant už Lietuvos laisvę. Be kitų, Vilniaus seime dalyvavo ir ALT pirmininkas G. Lazauskas¹⁶⁸. K. Bobelio pranešime buvo išsamiai apžvelgta VLIK'o veikla, o seimo deklaracija išreiškė linkėjimus Lietuvai. Joje rašoma, kad „visų lietuvių didžiausias tikslas yra laisva demokratinė Lietuva, į kurios pilnutinį atstatymą gali įsijungti visi lietuviai“¹⁶⁹. Kartu pažymima, kad Lietuvoje kuriamoje demokratinėje visuomenėje „būtina nuomonių ir pažiūrų diferenciacija, tačiau ji turi būti tolerantiška“, kviečiama telktis siekiant „aukščiausio mūsų tikslo – laisvos, nepriklausomos Lietuvos atstatymo“¹⁷⁰. Paskutinis VLIK'o veiksmas Lietuvoje – su Vilniaus universitetu 1992 m. birželio 8 d. pasirašytas protokolas, kurio aštuoniuose punktuose įtvirtinama VLIK'o parama steigiamam Tarptautinių santykių institutui, kartu numatoma VLIK'o vardą suteikti šio instituto bibliotekai ir vienai iš auditorijų¹⁷¹.

Įvykus demokratiniam Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo rinkimams ir atkurtą Lietuvos Respubliką pripažinus pasaulio valstybėms, VLIK'as įvykdė savo veiklos pradžioje duotą pažadą perduoti įgaliojimus laisvai Tėvynei. Kreipdamasis į pasaulio lietuvius, VLIK'o pirmininkas K. Bobelis pareiškė: „Lietuva laisva nepriklausoma valstybė. Visų lietuvių tikslas atsiektas. Be visų lietuvių pagalbos ir paramos bei rėmimo VLIK'as savo uždavinį nebūtų galėjęs įvykdyti.“¹⁷²

IŠVADOS

1. 1988 m. lapkričio 13 d. vykusiame jubiliejiniame seime VLIK'as priėmė atsišaukimą, kuriuo patvirtino ištikimybę įsipareigojimams, užfiksuotiems savo 1944 m. vasario 16 d. deklaracijoje. Tuo buvo užkirstas kelias sprendimams, teikiantiems tautai „dalines laisves ar suverenitetus“. Taip pat seime pakartotas įsipareigojimas be kompromisų kovoti, kad būtų atkurta Lietuvos nepriklausomybė, t. y. skelbti pasauliui apie Tėvynėje sovietų gnaužiamą laisvę, kelti ten pasireiškančius religijos varžymo, žmogaus teisių ir laisvių pažeidimo faktus.

2. VLIK'as nuolat priminė pasauliui apie nusikalstamą 1939 m. Molotovo–Ribbentropo paktą ir, atsižvelgdamas į SSRS vadovo M. Gorbačiovo deklaruojamą pertvarkos politiką, 1987 m. rugpjūčio 14 d. paskelbė atsišaukimą, reikalaujantį nedelsiant atitaisyti didžiausią Sovietų Sąjungos Lietuvai padarytą skriaudą.

3. Patvirtindamas savo priedermę telkti Vakaruose Lietuvos laisvinimo sąjūdį, VLIK'as pasisakė už Europos valstybinio gyvenimo pagrindą – politines partijas – ir paragino laisvosios lietuvių politines partijas bendradarbiauti su analogiškoms Europos partijomis. VLIK'o nuomone, šie ryšiai turėjo padėti laimėti laisvės bylą.

4. Gavęs 1988 m. gruodžio 3 d. LLL kreipimąsi, VLIK'as grįžo prie savo dar XX a. septintajame–aštuntajame dešimtmetyje kelto reikalavimo išvesti iš Baltijos kraštų sovietų karines pajėgas.

5. VLIK'as keitė požiūrį į Lietuvos komunistus. Po Gotlando susitikimo jis pakvietė laisvinti Lietuvą visus lietuvius, neišskirdamas tautiškai atgimusių, nuo Maskvos atsiribojančių Lietuvos komunistų.

6. VLIK'as paragino visų tautybių Lietuvos gyventojus padėti atkurti laisvą ir nepriklausomą valstybę, taip pat pasisakė už Vakarų

paramą Sovietų Sąjungai, jeigu ji pagreintintų demokratijos procesus šioje valstybėje.

7. Paskelbus 1990 m. Kovo 11-osios Aktą VLIK'as kreipėsi į lietuvių tautą, į visus okupuoto krašto politikus, tarp jų ir į „tautiniai atgimstančius komunistus“, ir pakvietė drauge galutinai įtvirtinti Lietuvos nepriklausomybę. Savo ruožtu pats VLIK'as įsipareigojo siekti, kad užsienio šalys pripažintų atkurtą Lietuvos valstybę.

8. 1990 m. Lietuvos padėtį VLIK'as apibrėžė taip: nors tauta išreiškė valią būti laisva ir nepriklausoma, bet šalis tebėra okupuota. Jis paragino laisvinimo veikloje dalyvaujančias organizacijas dar labiau koordinuoti veiklą, o Lietuvą pakvietė orientuotis į Europos demokratijos proceso gaires.

9. Lemtingų 1991 m. sausio įvykių fone VLIK'as dar aiškiau išsakė savo poziciją. Parengtame pareiškime išvardyti penki žingsniai, svarbūs atkuriant Lietuvos nepriklausomybę: siekti, kad iš Lietuvos būtų išvestos sovietų karinės pajėgos; raginti Vakarus riboti ekonominius ryšius su SSRS atsakant į sovietų karinius veiksmus Baltijos šalyse; kviesti, kad Vakarai neteiktų Sovietų Sąjungai ekonominės ir ūkinės pagalbos; siekti, kad Lietuvoje apsilankytų aukšto rango oficiali JAV delegacija; remti Baltijos šalių teisę dalyvauti ESBK.

10. Pralaimėjus Maskvos pučui, 1991 m. rugsėjo 20 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybė ir VLIK'as, pasirašydami bendrą protokolą, sutarė, kad savo pagrindinį tikslą – atkurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos Respubliką – VLIK'as įgyvendino.

11. Deklaruodamas, kad atkurta Lietuvos nepriklausomybė yra diplomatiškai pripažinta, VLIK'as pateikė Lietuvos Parlamentui ir Vyriausybei šešis siūlymus, brėžiančius tolesnes Lietuvos Respublikos įtvirtinimo gaires: palankiai užsienio lietuviams spręsti pilietybės klausimą; priimti „nubolševikinimo“ įstatymą; kviesti tarptautinius eks-

pertus, kad padėtų spręsti tautinių mažumų klausimą; dalyvauti Europos Parlamento ir Europos ekonominės bendrijos veikloje;

skatinti valstybinių institucijų ir išeivijos bendradarbiavimą; 1992 m. pavasarį surengti Vilniuje baigiamąjį VLIK'o seimą.

Nuorodos

¹ *Lietuva pasaulio galingųjų akiratyje 1988–1991*, Vilnius, 2005, p. 150.

² J. Banionis, *Lietuvos laisvės byla Vakaruose 1975–1990*, Vilnius, 2002.

³ K. Bobelis, J. Aničas, *VLIK 1943–1992. Lietuvos laisvinimo darbų kronologija*, Vilnius, 2011.

⁴ *Lietuva ir VLIK'as. Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto – VLIK'o šaknys, praeitis ir dabartis*, Chicago, 1984, 272 p.; J. Aničas, *Daktaro Kazio Bobelio politinė biografija. Tarnystė Lietuvos laisvės bylai*, 1 kn., Vilnius, 2008.

⁵ „VLIK'o seimas Londone“, *ELTOS informacijos*, 1986, Nr. 12, p. 3.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ „VLIK'o seimo rezoliucijos“, *ibid.*, p. 8.

⁹ „VLIK'o seimo kreipimasis į brolius ir seses okupuotoje Lietuvoje“, *ibid.*, p. 6.

¹⁰ Ibid.

¹¹ H. Lapas, „Baltiečių laisvės žygis Austrijoje“, *Tėviškės žiburiai*, 1986, lapkričio 18.

¹² „VLIK'as seimas Londone“, *ELTOS informacijos*, 1986, Nr. 12, p. 4.

¹³ „VLIK'as seimo rezoliucijos“, *ibid.*, p. 8.

¹⁴ „VLIK'as valdybos posėdis“, *ibid.*, 1987, Nr. 1, p. 1.

¹⁵ *ELTOS informacijos*, 1987, Nr. 1, p. 1 (numeris, skirtas Vienos konferencijai).

¹⁶ „Europos Taryba pasmerkia Sovietų Sąjungos Pabaltijo valstybių aneksiją“, *ibid.*, Nr. 2, p. 3.

¹⁷ Plačiau žr. J. Banionis, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975*, Vilnius, 2010.

¹⁸ „Laisvojo pasaulio lietuviai, VLIK'as atsišaukimas“, *ELTOS informacijos*, 1987, Nr. 2, p. 2.

¹⁹ „VLIK'as valdybos posėdis“, *ibid.*, Nr. 4, p. 2.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

²² „VLIK'as pareiškimas Vilniaus arkivyskupijos klausimu“ (1987 m. gegužės 1 d.), LCVA, f. 656, ap. 2, b. 893, l. 12.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

²⁵ „VLIK'as laiškas popiežiui“, *ELTOS informacijos*, 1987, Nr. 8, p. 1.

²⁶ „Sovietų ir nacių sąmokslas prieš Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę“, *ibid.*, Nr. 9, p. 3–4.

²⁷ „VLIK'as seimas“, *ibid.*, Nr. 10, p. 2.

²⁸ Ibid.

²⁹ „VLIK'as rezoliucijos“, *ibid.*, p. 3.

³⁰ Ibid.

³¹ „Brangūs lietuviai“, *ibid.*, p. 4.

³² J. Banionis, *Lietuvos laisvės byla Vakaruose 1975–1990*, p. 11.

³³ „VLIK'as pareiškimas Gorbačiovo apsilankymo tema“, *ELTOS informacijos*, 1987, Nr. 12, p. 3.

³⁴ J. Aničas, *op. cit.*, p. 326.

³⁵ „Vasario 13–16 įvykiai Lietuvoje“, *ELTOS informacijos*, 1988, Nr. 3, p. 2–3.

³⁶ „Nepriklausomybės šventė ir „paskutiniai imperija“, *ibid.*, Nr. 1, p. 2.

³⁷ „Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo k-to pareiškimas Vasario 16-tos proga“, *ibid.*, p. 1.

³⁸ „Prezidento žodis lietuviams Vasario 16-tosios proga“, *Dirva*, 1988, vasario 25.

³⁹ „VLIK'as valdybos posėdis“, *ELTOS informacijos*, 1988, Nr. 4, p. 1.

⁴⁰ „Vytautas Skuodis Europoje“, *ibid.*, Nr. 5, p. 1.

⁴¹ „Dr. Vytautas Skuodis“, *ibid.*, p. 2.

⁴² „VLIK'as memorandumas Reaganui apie lietuvių tautos apsisprendimą“, *ibid.*, Nr. 6, p. 1.

⁴³ J. Banionis, *Lietuvos laisvės byla Vakaruose 1975–1990*, p. 13.

⁴⁴ „VLIK'as pareiškimas ryšium su pastaraisiais įvykiais“, *ELTOS informacijos*, 1988, Nr. 8, p. 1.

⁴⁵ Ibid., p. 2.

⁴⁶ „VLIK'as dėkoja popiežiui už lietuvių kardinolo paskyrimą“, *ibid.*, Nr. 7, p. 1–2.

⁴⁷ „Dvi tendencijos sąjūdžio suvažiavime“, *ibid.*, Nr. 11, p. 7.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ „VLIK'as seimo rezoliucijos“, *ibid.*, p. 4.

⁵⁰ VLIK'as deklaracija, LCVA, f. 656, ap. 5, b. 5, l. 95; „VLIK'as deklaracija“, *ELTOS informacijos*, 1988, Nr. 11, p. 1–2.

⁵¹ Ibid., p. 2.

⁵² „Lietuvos laisvės lygos kreipimasis į VLIK'as pirmininką“, *ibid.*, Nr. 12, p. 2.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ „VLIK'as atsišaukimas“, *ibid.*, p. 3.

⁵⁵ „Pabaltijo tautinių nepriklausomybės sąjūdžių konferencija“, *ibid.*, 1989, Nr. 1, p. 1.

- ⁵⁶ „VLIK'o pirmininko laišakai JAV prezidentui“, *ibid.*, 1988, Nr. 12, p. 2.
- ⁵⁷ *Ibid.*
- ⁵⁸ „VLIK'o pareiškimas“, *ibid.*, 1989, Nr. 1, p. 3.
- ⁵⁹ „VLIK'o valdybos posėdis“, *ibid.*, Nr. 2, p. 2.
- ⁶⁰ „VLIK'o ir Tautos fondo žodis Vasario 16 proga“, *ibid.*, p. 1.
- ⁶¹ „VLIK'o telegramos Vakarų valstybių galvoms“, *ibid.*, Nr. 6, p. 1.
- ⁶² „Žmogaus teisių apimties konferencija Paryžiuje“, *ibid.*, Nr. 7, p. 2.
- ⁶³ „VLIK'o pareiškimas JAV Helsinkio komisijai“, *ibid.*, Nr. 9, p. 3.
- ⁶⁴ *Ibid.*
- ⁶⁵ „ELTOS pranešimai po Gotlando pareiškimo“, *ibid.*
- ⁶⁶ A. Bačkio 1989 m. rugpjūčio 22 d. *Pro memoria*, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 685, l. 384.
- ⁶⁷ „VLIK'as sveikina savarankišką LKP“, *ELTOS informacijos*, 1989, Nr. 12, p. 2.
- ⁶⁸ „Atsišaukimas dėl Hitlerio–Stalino pakto“, *Laisvoji Lietuva*, 1989, rugpjūčio 3.
- ⁶⁹ „VLIK'o pareiškimas“, *ELTOS informacijos (spec. laida)*, 1989, rugpjūčio 30.
- ⁷⁰ A. Pleškys, „VLIK'o pirm. dr. K. Bobelio pranešimas iš Gotlando salos konferencijos“, *Lietuvių balsas*, 1989, rugsėjo 23.
- ⁷¹ „VLIK'o seimas“, *ibid.*, gruodžio 16.
- ⁷² *Ibid.*
- ⁷³ „VLIK'o seimo rezoliucijos. Referendumo klausimu“, *ELTOS informacijos*, 1989, Nr. 11, p. 6.
- ⁷⁴ *Ibid.*
- ⁷⁵ *Ibid.*
- ⁷⁶ „VLIK'o seimo rezoliucijos. Atsitolinkime nuo skaldymo“, *ibid.*, p. 5.
- ⁷⁷ „VLIK'o seimo rezoliucijos. Dėl Vakarų paramos Sovietų Sąjungai“, *ibid.*, p. 6.
- ⁷⁸ „VLIK'o seimo rezoliucijos. Sveikinimas JAV prezidentui George Bushui“, *ibid.*, p. 5.
- ⁷⁹ „VLIK'o seimo pareiškimas“, *ibid.*, p. 4–5.
- ⁸⁰ „Vyriausio Lietuvos išlaisvinimo komiteto pareiškimas“, *ibid.*, p. 2.
- ⁸¹ *Ibid.*
- ⁸² *Ibid.*, p. 3.
- ⁸³ *Ibid.*
- ⁸⁴ „VLIK'o p-ko 1989 m. lapkričio 22 d. kreipimasis į gerbiamą G. Bushą“, in J. Aničas, op. cit., p. 361.
- ⁸⁵ „VLIK'o p-ko 1989 m. lapkričio 2 d. kreipimasis į J. Šventenybę Popiežių Joną Paulių II“, in J. Aničas, op. cit., p. 362.
- ⁸⁶ „VLIK'o telegrama Bushui Gorbačiovo viešnagės proga“, *ELTOS informacijos*, 1989, Nr. 12, p. 1.
- ⁸⁷ „Vyriausias Lietuvos išlaisvinimo komitetas sveikina pasaulio lietuvius“, *ibid.*, 1990, Nr. 1, p. 2.
- ⁸⁸ „VLIK'o memorandumas Gorbačioviui apie Lietuvos nepriklausomybę“, *ibid.*
- ⁸⁹ *Ibid.*, p. 3.
- ⁹⁰ *Ibid.*
- ⁹¹ „VLIK'o atsišaukimas ir sveikinimas lietuvių tautai“, *ibid.*, Nr. 2, p. 3.
- ⁹² *Ibid.*, p. 2.
- ⁹³ *Ibid.*
- ⁹⁴ „VLIK'as ragina Bushą pripažinti nepriklausomą Lietuvą“, *ibid.*, Nr. 3, p. 3.
- ⁹⁵ „VLIK'as ir įvykiai Lietuvoje“, *ibid.*
- ⁹⁶ „VLIK'o rezoliucija apie Nepriklausomybės atstatymą“, *ibid.*, p. 1–2.
- ⁹⁷ „Dr. Bobelis ragina Bushą reaguoti į Sovietų provokacijas“, *ibid.*, p. 3.
- ⁹⁸ „Tautos fondas: Mielai broliai ir sesės lietuviai (kreipimasis)“, *ibid.*
- ⁹⁹ „Europos Parlamento rezoliucija Lietuvos klausimu“, *ibid.*, Nr. 5, p. 4.
- ¹⁰⁰ *Ibid.*
- ¹⁰¹ „1990 m. birželio 11 d. VLIK'o pareiškimas gerb. G. Bushui“, in J. Aničas, op. cit., p. 374.
- ¹⁰² K. Bobelis, J. Aničas, op. cit., p. 527.
- ¹⁰³ „Lietuviai Kopenhagoje susitinka su moldavų atstovais“, *ELTOS informacijos*, 1990, Nr. 8, p. 3.
- ¹⁰⁴ „VLIK'o pareiškimas apie veiklą“, *ibid.*, Nr. 9, p. 1–2; „VLIK'o pareiškimas“, *Lietuvių balsas*, 1990, rugpjūčio 11.
- ¹⁰⁵ A. Brazausko 1990 m. liepos 25–27 d. vizitas, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 686, l. 9–10.
- ¹⁰⁶ J. Aničas, op. cit., p. 378.
- ¹⁰⁷ „VLIK'o pirmininko pasisakymai Lietuvos spaudoje“, *ELTOS informacijos*, 1990, Nr. 11, p. 3.
- ¹⁰⁸ *Ibid.*
- ¹⁰⁹ *Ibid.*, p. 4.
- ¹¹⁰ *Ibid.*, p. 5.
- ¹¹¹ *Ibid.*, p. 4.
- ¹¹² *Ibid.*
- ¹¹³ Sustiprinkime išeivijos veiklą. VLIK'o 1990 m. rugsėjo 25 d. pareiškimas, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 686, l. 21.
- ¹¹⁴ VLIK'o seimo nutarimai, *ELTOS informacijos*, 1990, Nr. 12, p. 4.
- ¹¹⁵ *Ibid.*, p. 5.
- ¹¹⁶ VLIK'o pareiškimas Bush'ui ir Baker'ui, *ibid.*, Nr. 11, p. 9.
- ¹¹⁷ „Akibrokštas Pabaltijui Paryžiaus konferencijoje“, *ibid.*, p. 6.

¹¹⁸ A. Budreckis, „Viršūnių konferencijoje“, *Laisvoji Lietuva*, 1990, gruodžio 20; VLIK'as Paryžiaus ESBK konferencijoje, *ELTOS informacijos*, 1990, Nr. 12, p. 7.

¹¹⁹ Lietuvos A.T. pirmininko ir VLIK'o pasitarimas, *ibid.*, 1991, Nr. 1, p. 5.

¹²⁰ „VLIK'o atstovas televizijoje“, *ELTOS informacijos (spec. laida)*, 1991, sausio 10.

¹²¹ J. Aničas, *op. cit.*, p. 388.

¹²² „VLIK'o valdybos posėdis Vašingtone“, *ELTOS informacijos*, 1991, Nr. 3, p. 4.

¹²³ „Išsiskiria pabaltiečių pozicijos Vyriausybės pripažinimo klausimu“, *ibid.*, Nr. 2, p. 4.

¹²⁴ „JAV prezidento padėka VLIK'ui už pasiūlymus“, *ibid.*, Nr. 3, p. 3.

¹²⁵ „Europos Parlamentas: (atsargi) parama Baltijos valstybėms“, *ibid.*, Nr. 4, p. 3.

¹²⁶ „VLIK'o valdybos posėdis“, *ibid.*, Nr. 5, p. 2–3.

¹²⁷ Dr. K. Bobelio 1991 m. balandžio 11 d. raštas VLIK'o valdybai, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 686, l. 5.

¹²⁸ VLIK'o 1991 m. balandžio 30 d. *Pro memoria*, *ibid.*, l. 6–7.

¹²⁹ „VLIK'o pirmininko pasitarimas su E. Derwinskiu ir P. Goble“, *ELTOS informacijos*, 1991, Nr. 5, p. 3.

¹³⁰ VLIK'o 1991 m. balandžio 30 d. *Pro memoria*, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 686, l. 7.

¹³¹ V. Landsbergio–VLIK'o pasitarimas, *ELTOS informacijos*, 1991, Nr. 5, p. 1–2.

¹³² V. Landsbergis, *Laisvės byla*, Vilnius, 1992, p. 232–234.

¹³³ VLIK'o Tarybos posėdis, *ELTOS informacijos (spec. laida)*, 1991, liepos 1.

¹³⁴ „VLIK'o veikla ESBK arenoje“, *ELTOS informacijos*, 1991, Nr. 9, p. 5.

¹³⁵ „Pabaltiečiai ESBK Berlyno suvažiavime“, *ibid.*, Nr. 8, p. 2–3.

¹³⁶ V. Adamkus, *Likimo vardas – Lietuva*, Kaunas, 1997, p. 168–169; J. Aničas, *op. cit.*, p. 395.

¹³⁷ „VLIK'as sveikina nepriklausomybę atgavusią Lietuvą“, *ELTOS informacijos*, 1991, Nr. 9, p. 2–3.

¹³⁸ *Ibid.*, p. 3.

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ „Maskvos konferencija“, *ELTOS informacijos (spec. laida)*, 1991, rugpjūčio 21.

¹⁴¹ *Ibid.*

¹⁴² *Ibid.*

¹⁴³ K. Bobelis, J. Aničas, *op. cit.*, p. 552.

¹⁴⁴ „VLIK'o memorandumas ESBK konferencijai“, *ELTOS informacijos*, 1991, Nr. 12, p. 9.

¹⁴⁵ K. Bobelis, J. Aničas, *op. cit.*, p. 558.

¹⁴⁶ „VLIK'o susitikimas su Lietuvos vyriausybe“, *ELTOS informacijos*, 1991, Nr. 10, p. 2.

¹⁴⁷ Apie konferenciją Maskvoje, LCVA, f. 658, ap. 2, b. 686, l. 29.

¹⁴⁸ „VLIK'o susitikimas su Lietuvos vyriausybe“, *ELTOS informacijos*, 1991, Nr. 10, p. 2.

¹⁴⁹ „VLIK'o atstovų pokalbis su ELTOS korespondentu Lietuvoje“, *ibid.*, p. 3.

¹⁵⁰ *Ibid.*

¹⁵¹ „Dirvos“ bendradarbi kalbasi su VLIK'o pirmininku“, *Dirva*, 1991, spalio 31.

¹⁵² „Prezidento Bush'o sveikinimas VLIK'o seimui“, *ELTOS informacijos*, 1991, Nr. 12, p. 8.

¹⁵³ „VLIK'o pirmininko pareiškimas baigiamajame seime, *ibid.*, p. 5.

¹⁵⁴ *Ibid.*

¹⁵⁵ VLIK'o 1991 m. lapkričio 8 d. baigiamasis seimas, LCVA, f. 656, ap. 5, b. 205, l. 124–129; „VLIK'o 48-tojo baigiamojo seimo nutarimai“, *ELTOS informacijos*, 1991, Nr. 12, p. 6.

¹⁵⁶ *Ibid.*

¹⁵⁷ *Ibid.*, p. 7.

¹⁵⁸ *Ibid.*

¹⁵⁹ VLIK'o 1991 m. lapkričio 7 d. atsišaukimas, LCVA, f. 656, ap. 5, b. 205, l. 122–123; „VLIK'o atsišaukimas“, *ELTOS informacijos*, 1991, Nr. 12, p. 3–4.

¹⁶⁰ „Į pasaulio lietuvius (atsišaukimas)“, *ELTOS informacijos (spec. laida)*, 1991, gruodžio 10.

¹⁶¹ K. Bobelis, J. Aničas, *op. cit.*, p. 569–570.

¹⁶² „VLIK'o posėdis“, *ELTOS informacijos (spec. laida)*, 1992, kovo 31.

¹⁶³ „VLIK'o posėdis“, *Laisvoji Lietuva*, 1992, balandžio 23.

¹⁶⁴ „Žinios iš VLIK'o veiklos“, *ibid.*, gegužės 21.

¹⁶⁵ D. Adomaitis, „Genocido paroda išvežta į Lietuvą“, *Lietuvių balsas*, 1992, gegužės 14.

¹⁶⁶ „VLIK'o suvažiavimas Vilniuje“, *ELTOS informacijos (spec. laida)*, 1992, gegužės 20.

¹⁶⁷ J. Aničas, *op. cit.*, p. 413.

¹⁶⁸ A. Budreckis, „VLIK'o iškilmingas seimas Vilniuje“, *Laisvoji Lietuva*, 1992, liepos 2.

¹⁶⁹ „VLIK'o Vilniaus seimo deklaracija“, *ibid.*

¹⁷⁰ *Ibid.*

¹⁷¹ A. Budreckis, „VLIK'o paskutinis veiksmas Lietuvoje“, *ibid.*

¹⁷² „Į pasaulio lietuvius“, *ibid.*, 1992, sausio 16.

2015 04 20

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius

Juozas Banionis

SUPREME COMMITTEE FOR THE LIBERATION OF LITHUANIA (VLIK) 1986–1992: THE MISSION OF LIBERATION ACCOMPLISHED

Summary

In the second half of the 1980s, the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania (VLIK), which aimed at “restoration of the enforcement of the sovereign rights of Lithuania”, called on other Lithuanian emigrant political organisations, together with emigrants from all Baltic countries, to organise a broader campaign to this end during the meeting of the European Conference on Security and Cooperation (CSCE) in Vienna (for example, in 1986 Lithuanians, together with emigrants from all Baltic countries, took part in a joint demonstration in Vienna).

In order to continue implementation of its objectives, at its convention in 1988 VLIK adopted a proclamation, which reasserted allegiance to its obligations recorded in the declaration of 16 February 1944. This prevented decisions, which promised the nation “partial freedoms or sovereignty” from being taken. The organisation’s commitment to fight without any compromises for the restoration of the independence of Lithuania was reaffirmed, i.e. the commitment to tell the world of how the freedom of their motherland was being stifled by the Soviets, to publicise the facts of religious persecution and violations of human rights and freedoms.

Continuing to remind the world of the 1939 illegal Molotov-Ribbentrop Pact, in 1989 VLIK further fulfilled its commitments to Lithuania and the Lithuanian nation. In view of the perestroika policy proclaimed by Mikhail Gorbachev, the head of state of the USSR, VLIK announced a proclamation demanding to remedy the biggest injustice caused by the Soviet Union to Lithuania immediately.

Confirming its duty to organise the movement for the liberation of Lithuania in the west, VLIK spoke out in favour of political parties as the basis of the life of a state in Europe and called on the parties formed by Lithuanians abroad to cooperate with their counterparts in Europe. In the committee’s opinion, these connections had to win freedom for Lithuania. In addition, it was asserted that Lithuania’s independence would be restored within the “boundaries of a united Europe”.

In the period in question, VLIK changed its attitude towards communists. After the meeting in Gotland, VLIK invited all Lithuanians to congregate in order to liberate Lithuania without segregating the Lithuanian communists who had distanced themselves from Moscow to. Seeking unity, VLIK called for people of all nationalities living in Lithuania to help restore a free and independent state. It

was also in favour of the support of western countries for the Soviet Union, if it accelerated democratic processes in the country.

After adoption of the *Act* on the Restoration of an Independent State of Lithuania on 11 March 1990, VLIK called on the Lithuanian nation, all the politicians of the occupied state, including the Lithuanian communists to work together towards consolidating the independent Lithuanian state. In its turn, VLIK committed to seeking that countries abroad would recognise the restored Lithuanian state.

VLIK defined the situation in Lithuania in 1990 as follows: although the nation expressed a will to be free and independent, it was still occupied. So VLIK called on Lithuanian emigrant organisations involved in liberation work to coordinate actions and invited Lithuania to focus on the European democratic process.

Against the backdrop of the fatal events of January 1991, VLIK expressed its position even more clearly. The declaration prepared by the committee stated the aim of having Soviet military forces leave Lithuania in response to the Soviet military action in the Baltic States, restricting western economic relations with the USSR, and terminating western economic assistance to the Soviet Union; it was planned to take actions so that a high-ranking official US delegation would visit Lithuania; and to ensure the right of the Baltic countries to participate in the CSCE.

After the failed coup in Moscow, on 20 September 1991 the Government of the Republic of Lithuania and VLIK signed a joint protocol and agreed that VLIK had achieved its main aim of restoring the independent democratic republic of Lithuania.

Proclaiming that Lithuania’s restored independence was diplomatically recognised, VLIK provided proposals to the Lithuanian Parliament and the Government highlighting further guidelines for consolidating the Republic of Lithuania: to positively solve the issue of citizenship for Lithuanians living abroad; to adopt the law on “de-Bolshevization”; to invite international experts to address the issue of minorities; to participate in the activities of the European Parliament and the European Economic Community; to promote cooperation between Lithuanian state institutions and the diaspora; and to organise the final convention of VLIK in Vilnius in spring 1992.